

Romski sud

Levaković, Božo

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:385707>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-11**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

REPUBLIKA HRVATSKA
SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET

Student:

Božo Levaković

Naslov diplomskog rada:

ROMSKI SUD

KRISI

Kolegij:

KAZNENO PRAVO

Mentor:

Prof. dr. sc. Leo Cvitanović

Zagreb, listopad 2023.

Izjava o izvornosti

Ja, Božo Levaković, pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključiv autor diplomskog rada te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristio drugim izvorima do onih navedenih u radu.

Božo Levaković

ZAHVALA

Ovim putem želio bih se zahvaliti ljudima koji su najzaslužniji za uspješan završetak mog studija. Prije svega, želio bih se zahvaliti roditeljima Nedeljku i Jelici na pruženoj bezuvjetnoj podršci, strpljenju, ljubavi te vjeri. Hvala Vam od srca na svemu. Voli Vas Vaš sin. Zahvaljujem profesoru dr. sc. Leu Cvitanoviću na uloženom trudu i mentoriranju tijekom izrade diplomskog rada. Profesore, hvala Vam i na mentoriranju tijekom cijelog studija. Za kraj, hvala svim dragim prijateljima bez kojih bi ovaj put bio nezamisliv.

SAŽETAK

Običajno pravo Roma, koje je i danas zastupljeno, uređuje odnose među Romima, stoga se ono može smatrati kao ustaljeno, očekivano i društveno prihvaćeno ponašanje u romskim zajednicama. Romske zajednice običajnim pravom određuju dobra od iznimnog značaja za romsku zajednicu i način ostvarivanja njihove zaštite. *Krisi* (*romanes*, romski sud) dio je romskog običajnog prava i predstavlja jedinu metodu za ostvarivanje prava u romskim zajednicama. *Krisi* kao oblik optužnog (akuzatornog) postupka nadležan je za predmete različitih pravnih obilježja s ciljem održavanja blagostanja i mirne koegzistencije članova romske zajednice u kojem prepoznajemo obilježja, načela i osobine arbitraže, kaznenog procesnog prava, građanskog procesnog prava i kaznenopravnih sankcija hrvatskog pozitivnog prava i međunarodnog prava. Postupak *Krisi* namijenjen je prvenstveno za Rome, a obnašanje funkcije *krisatora* (*romanes*, suci) isključivo za Rome. *Krisi* se saziva *ad hoc*, a mandat *krisatora* ograničen je na konkretan spor. Za imenovanje *krisatora* uzimaju se u obzir samo uvaženi članovi romske zajednice, gdje dolazi do izražaja čast i ugled koji su od iznimne važnosti u romskim zajednicama. Osim romskog identiteta, na stranačku, procesnu i raspravnu sposobnost utječe patrijarhalnost romske obitelji te je za zastupanje odgovoran otac/muž obitelji. Postupak *Krisi* dijeli se na dvije faze. Prva faza je prethodni postupak koji obuhvaća mirenje, s ciljem utvrđivanja volje za upuštanje tuženika/okrivljenika u postupak. Druga faza je rasprava koja predstavlja centralni stadij *Krisi* i koja se može održati samo ako su obje stranke prisutne. Svako kršenje običaja kojim se zadire u pravo drugih zahtijeva rješavanje nastale situacije mirnim putem i izbjegavanje osвете suprotnih stranaka. Povrede pravila ponašanja koja su dio običaja, jer nema kaznenog djela ni kazne bez običaja (lat. *nullum crimen, nulla poena sine more*), smatraju se privatnim deliktima. Kaznjiva ponašanja u velikom slučaju proistječu iz normi prirodnog prava (lat., *mala in se*). Pojam kazna u romskom govoru uključuje *globu* s značenjem novčane kazne i *štrafo* s značenjem nenovčane kazne u *Krisi*. Praksa pokazuje veliku prevagu izricanja novčanih kazni. Romska zajednica poznaje i sigurnosne mjere kao *zabrane*. Nenovčana kazna odnosi se na kaznu *pekeline* (*romanes*, izgon; protjerivanje iz romske zajednice). *Zabrane* se izriču prema okolnostima prigodnim za ostvarenjem svrhe u konkretnom predmetu, tako da njihov broj i sadržaj nije određen nego je prepušten odluci *krisatora*. Postupak *Krisi* i izvršenje donesenih odluka temelje se na suglasnosti subjekata postupka, a donesene odluke moraju biti razmjerne počinjenom djelu. Cijeli se sustav temelji na suglasnosti volja jer ne postoji ni mehanizam

prisilnog upuštanja u postupak, ni prisilnog izvršavanja odluka, što eventualno dovodi do angažiranja državnih institucija. Ono što omogućava relativna zatvorenost zajednice je određivanje stanja infamije takvim osobama.

Ključne riječi: romsko običajno pravo, romski sud, kažnjiva ponašanja

SUMMARY

The customary law of the Roma, which is still prevalent today, regulates relations among the Roma. Therefore, it can be considered as established, expected, and socially accepted behavior within Roma communities. Roma communities use customary law to determine goods of exceptional importance to the Roma community and the means of protecting them. *Krisi* (*romanes*, Roma court) is a part of Roma customary law and represents the only method for asserting rights within Roma communities. *Krisi*, as an accusatorial process, deals with matters of various legal characteristics, with the goal of maintaining the well-being and peaceful coexistence of members of the Roma community. It exhibits elements, principles, and characteristics of arbitration, criminal procedural law, civil procedural law, and criminal sanctions of Croatian positive law and international law. The *Krisi* procedure is primarily intended for Roma, and the role of *krisators* (*romanes*, judges) is exclusive to Roma. *Krisi* is convened *ad hoc*, and the *krisators* mandate is limited to a specific dispute. Only respected members of the Roma community are considered for the appointment of *krisators*, highlighting the importance of honor and prestige within Roma communities. Apart from Roma identity, patriarchal aspects of Roma families influence their partisan, procedural, and debating abilities, with the family's father/husband being responsible for representation. The *Krisi* process is divided into two phases. The first phase is the preliminary procedure, which includes mediation, aimed at determining the willingness of the defendant/offender to engage in the process. The second phase is the debate, which is the central stage of *Krisi* and can only be held if both parties are present. Any violation of customs that infringes upon the rights of others requires a peaceful resolution of the situation and the avoidance of retaliation by the opposing parties. Breaches of customary behavior, as there is no crime or punishment without custom (Latin, *nullum crimen, nulla poena sine more*), are considered private delicts. Punishable conduct, in most cases, arises from the norms of natural law (Latin, *mala in se*). The concept of punishment in the Roma language includes *globa* with the meaning of a

monetary penalty and *štrafo* with the meaning of a non-monetary penalty in *Krisi*. Practice shows a significant preference for imposing monetary fines. The Roma community also recognizes security measures in the form of prohibitions. Non-monetary penalties relate to the punishment *pekeline* (*romanes*: expulsion; exile from the Roma community). Prohibitions are imposed according to circumstances appropriate for achieving the purpose in the specific case, so their number and content are not predetermined but left to the discretion of the *krisators*. The *Krisi* process and the execution of decisions are based on the consent of the parties involved, and the decisions made must be proportionate to the committed act. The entire system is based on the consensus of wills because there is no mechanism for forced participation in the process or the enforcement of decisions, which might eventually lead to the involvement of state institutions. What allows for the relative closedness of the community is the determination of infamy status for such individuals.

Key words: customary law of the Roma, Roma court, punishable conduct

Sadržaj:

1.	UVOD	1
2.	POJAM, SVRHA, NADLEŽNOST, OBLIK I VAŽNOST OBIČAJA	3
2.1.	Pojam i svrha	3
2.2.	Stvarna i mjesna nadležnost	4
2.3.	Romski sud kao oblik kaznenog suda.....	7
2.4.	Važnost običaja.....	8
3.	TEMELJNA NAČELA I OBILJEŽJA	12
3.1.	Općenito.....	12
3.2.	Stožerno načelo – načelo običajnosti.....	12
3.3.	Načela i obilježaja arbitraže u romskom sudu.....	14
3.4.	Načela kaznenog procesnog postupka u romskom sudu	17
3.5.	Načela građanskog procesnog postupka u romskom sudu	25
3.6.	Bitne osobine kaznenopravnih sankcija	27
4.	SUBJEKTI	31
4.1.	Opće napomene	31
4.2.	Romski suci – <i>krisatora</i>	32
4.2.1.	Imenovanje, broj i karakteristike <i>krisatora</i>	32
4.2.2.	Prava i obveze <i>krisatora</i>	34
4.3.	Stranke	36
4.3.1.	Općenito.....	36
4.3.2.	Stranačka, procesna i raspravna sposobnost te zastupanje.....	38
5.	POSTUPAK	41
5.1.	Uvod	41
5.2.	Prethodni postupak i mirenje.....	41
5.3.	Rasprava – <i>Krisi</i>	44
6.	ODLUKE	48
6.1.	Uvod	48
6.2.	Kažnjiva ponašanja.....	50
6.3.	Novčana kazna – <i>globa</i>	53
6.4.	Nenovčane kazne i sigurnosne mjere – <i>štrafo</i>	57
6.4.1.	Izgon/progon – <i>pekelime</i> i infamija.....	58
6.4.2.	Sigurnosne mjere – <i>zabrane</i>	61
7.	ZAKLJUČAK	63
8.	LITERATURA	65

1. UVOD

Romi, unatoč tome što su narod bez države, podrazumijevaju naciju sa zajedničkim osobinama. Pojavni oblici zajedničkih osobina nacije uključuju uvjerenje svojih članova u zajedničko podrijetlo i sudbinu u prošlosti, posebnost jezika, religije, običaja te niza simboličkih sredstava za obilježavanje kolektivne pripadnosti poput himne, zastave, spomenika i proslava, a također i osjećaja zajedničke solidarnosti, ponosa, društvene jednakosti i političke organiziranosti.¹ Romi kao narod sastoje se od raznih grupacija koje nastanjuju brojne države, različitog su državljanstva², religija i običaja. Postoje mnoge sličnosti, ali isto tako posebno valja upozoriti na razlike koje moramo uvažiti. Za potrebe ovog rada koristit ćemo informacije iznesene od strane Roma koji nastanjuju područje Europe i koji su pripadnici prevladavajuće religije u Europi. Dominantnost kršćanstva³ na području europskog kontinenta proizlazi kao rezultat kristijanizacije. Kristijanizacija je dugotrajni i složeni proces prodiranja kršćanske religije unutar društvene grupe ili zajednice⁴ koji je zahvatio i Rome.

U koraku s duhom vremena Romi sudjeluju u globalizaciji⁵ i modernizaciji⁶, ne zapostavljajući i ne gurajući u drugi plan višestoljetnu bogatu tradiciju. Izostanak pismenosti i usmena predaja kao način prenošenja znanja i običaja rezultirali su manjkom pisanog traga, stoga ćemo istraživanje bazirati na podacima o romskom sudu prikupljenim reprezentativnom metodom⁷. Većina navoda predstavlja saznanja sudionika ispitivanja temeljena na životnom iskustvu i/ili usmenim svjedočanstvima sudionika romskih sudova prikupljena telefonskim intervjuiranjem⁸ ili intervjuiranjem “licem u lice”⁹. Također, komparativnom metodom¹⁰ usporedit ćemo pravne elemente u romskom sudu s hrvatskim pozitivnim pravom.

¹ Hrvatska enciklopedija: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., nacija, mrežno izdanje. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=42693> (23. 2. 2023.).

² *Ibid.*, državljanstvo.

³ *Ibid.*, Europa; kršćanstvo.

⁴ Čanković, Tomislav. Kristijanizacija Slavena kao istraživački problem, Filozofski fakultet u Zagrebu, Odsjek za povijest, pregledni rad. Mrežno izdanje 2018.g., <https://hrcak.srce.hr/file/360193> (23. 2. 2023.), str. 50.

⁵ *Op. cit.* u bilj. 1., globalizacija.

⁶ *Ibid.*, modernizacija.

⁷ *Ibid.*, reprezentativna metoda.

⁸ Horvat, Jasna; Marković, Suzana; Kuleš, Maja. Tehnike prikupljanja podataka Ekonomski vjesnik br. 1 i 2 (13), 2000.g., mrežno izdanje. <https://hrcak.srce.hr/file/294952> (23. 2. 2023.), str. 99-100.

⁹ *Ibid.* str., 100-101.

¹⁰ *Op. cit.* u bilj. 1., metoda.

Rezimirajući gore navedeno, za potrebe ovog rada koristit ćemo saznanja o romskom sudu kao dijelu običaja Roma koji su pripadnici kršćanske religije i koji se nalaze na području Europe, ne umanjujući time značaj i važnost običaja drugih Roma.

Svrha ovog rada je pojasniti institut romskog suda u kaznenopravnom pogledu. U početnom dijelu rada bit će objašnjena svrha i pojam romskog suda, gdje je nužno dotaknuti se tradicije kao krucijalnog elementa, kako u svim porama životnog djelovanja, tako i u djelovanju na narušenim međuromskim odnosima u užoj i široj zajednici. Objasniti ćemo određivanje mjesne i stvarne nadležnosti gdje dolazi do izražaja jedinstvenog način rješavanja svih potrebnih pitanja za djelovanje zajednice. Stoga, postupak i odluke obuhvaćaju elemente raznih grana prava, s naglaskom na kazneni karakter. Usporediti ćemo načela i obilježja koja se uočavaju kod suda, postupka i odluka gdje postoji sličnost s arbitražnim postupkom i postupcima na državnim sudovima, ali s određenim razlikama koje objedinjuju nedržavnost, suđenje i izricanje sankcija po načelu pravičnosti, sazivanje suda po potrebi, individualizaciju sankcije, obveznog mirenja, usmenost tijekom cijelog postupka i tako dalje. Nadalje, objasniti ćemo specifičnost subjekata u postupku i sposobnosti stranaka za sudjelovanjem u postupku, s osobitim naglaskom na suce koji sude na romskom sudu. Zatim ćemo se dotaknuti stadija postupka koje se sastoji od glavne rasprave i prethodnog postupka koji uključuje mirenje. Za kraj, pojasniti ćemo vrste odluka koje se donose na romskom sudu imajući u vidu prvenstveno kazneni karakter romskog suda.

2. POJAM, SVRHA, NADLEŽNOST, OBLIK I VAŽNOST OBIČAJA

2.1. Pojam i svrha

Riječ *Krisi* etimološki gledano potječe od grčke riječi *κρίση*, koja označava odluke, gledišta ili mišljenja, a u bliskoj vezi s pojmovima kritike, procjene i odluke.¹¹ Pojam *κρίση* dolazi od starogrčkog glagola *κρίνω* (sudim), koji je u početku značio razdvojiti, ali ubrzo, odnosno u Homerovim godinama, i odlučiti.¹² Također, glagol ima značenje i suditi i procijeniti, narediti i dogovoriti, ispitivati i istraživati, odlučivati o sporu, izvesti pred sud tj. optužiti, presuditi, kritizirati i tako dalje.¹³ Iz samog naziva možemo zaključiti kako se radi o institutu kojim se rješava određeno pitanje. Mnijenje koje prevladava u romskoj zajednici za pojam *Krisi* na romskom jeziku (*romanes*)¹⁴ predstavljalo bi sud, odnosno glagol suditi. Iako se često javlja u pisanim radovima u obliku *Kris* kao izvedenice od *Krisi*, smatramo da se učestalije u govoru koristi riječ u izvornom obliku, odnosno *Krisi*.¹⁵ Zbog razlika u romskim grupacijama ne može se sa sigurnošću odbaciti niti jedan oblik naziva, tako da ćemo prihvatiti oba naziva¹⁶, a prikloniti se nazivu *Krisi*. Sintagma romski sud (*romanes, romani Krisi*) u govoru među Romima se ne upotrebljava, jer se odnosni pridjev romski dodaje samo u govoru s osobama koje ne poznaju romski jezik.¹⁷

Romski sud nije svrha sam sebi, nego *nomen est omen*¹⁸ (lat., ime je znamen) predstavlja jedinu metodu za ostvarivanje zahtjeva i rješavanja sporova unutar romske zajednice.¹⁹ Tako se svrha svodi na uspostavljanje odnosa koji omogućuju mirnu koegzistenciju članova u zajednici koji pogoduju prosperitetu cijele zajednice, odnosno povrat

¹¹ *Krisi, Biannual scientific review*, mrežno izdanje, <https://e-krisi.gr/en/krisi-judgement-and-crisis/>, (28. 2. 2023.).

¹² *Ibid.*

¹³ *Κρίνω, WordSense, Dictionary, Synonyms, word origin & meanings*, mrežno izdanje, https://www.wordsense.eu/κρίνω/#Ancient_Greek, (29. 2. 2023.).

¹⁴ W. Halwachs, Dieter; Romani Language, factsheets on Romani Language: general introduction, Romani-Project Graz, <https://rm.coe.int/factsheets-on-romani-language-0-0-general-introduction/1680aac459>, (3.3.2023.).

¹⁵ Suprotnog stajališta su: Marushiakova, Elena; Popov, Vesselin. The Gypsy Court in Eastern Europe, *Romani Studies*, 2007., mrežno izdanje, https://www.academia.edu/24936301/The_Gypsy_Court_in_Eastern_Europe str. 2. (24.2.2023.).

¹⁶ Podatci dobiveni provođenjem intervjua sa sudionicima postupka i osobama koje imaju saznanja o *Krisi*, a koje su željele ostati anonimne.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ *Op. cit.* u bilj. 1., *nomen est omen*.

¹⁹ *Op. cit.* u bilj. 16.

u stanje koje je postojalo prije nastanka spora.²⁰ Odluke donesene u *Krisi* moraju zadovoljiti osvetničke osjećaje članova obitelji kojoj je nanesena povreda romskih običaja.²¹ Održavanjem *Krisi* pristaje se na mirno rješavanje sporova kojim se sprječava osveta. Mir i pravednost kao temeljne vodilje društva predstavljaju sigurnost u rješavanju sporova i ostvarivanju zahtjeva.²² Prije svega, osnovna ideja koja određuje oblik i djelovanje romskog suda temelji se na konceptu suglasnosti²³. Pokretanje postupka ovisi o inicijativi tužitelja, a sudjelovanje u postupku je dobrovoljno.²⁴ Također, svaku odluku romskog suda potrebno jednoglasno usvojiti od stranaka u postupku i cijele zajednice, jer bez suglasnosti ne postoji niti jedan drugi mehanizam kojim bi se mogle izvršavati odluke donesene u postupku.²⁵

Postupak se dijeli na dva (2) stadija: 1. postupak koji prethodi *Krisi* i 2. *Krisi* kao glavna rasprava.²⁶ Prethodni postupak obuhvaća radnje koje prethode *krisi*, s najbitnijim dijelom utvrđivanja pristanka tuženika/okrivljenika za upuštanje u parnicu.²⁷ Nakon usuglašavanja o elementima prethodnog postupka saziva se rasprava koja ima značaj *Krisi*.²⁸

Nedostatak podijele vlasti na izvršnu, sudsku i zakonodavnu rezultiralo je potrebom pristanka za izvršenje određene odluke. Razlog dobrovoljnog pristanka usko je povezan s važnosti statusa i ugleda u zajednici koji je od neizmjernog značaja za romsku populaciju jer jednom uzdrmana snaga ugleda teško se vraća na stare staze. Ugled se povezuje s pravednosti, čestitosti, iskrenosti, poštenosti, razboritosti i drugim pozitivnim osobinama kojima se teži i koje se ne žele izgubiti iz zajednice.²⁹

2.2. Stvarna i mjesna nadležnost

Potrebu za uređenjem međuljudskih odnosa i reakciju na povrede tih odnosa poput svake druge zajednice zahtijevala je i romska zajednica. U modernoj političkoj teoriji

²⁰ *Ibid.*

²¹ *Ibid.*

²² *Ibid.*

²³ Marushiakova, Elena; Popov, Vesselin. The Gypsy Court in Eastern Europe, *Romani Studies*, 2007., mrežno izdanje, https://www.academia.edu/24936301/The_Gypsy_Court_in_Eastern_Europe, str. 12. (24.2.2023.)

²⁴ *Op. cit.* u bilj. 16.

²⁵ *Op. cit.* u bilj. 23.

²⁶ *Op. cit.* u bilj. 16.

²⁷ *Ibid.*

²⁸ *Ibid.*

²⁹ *Ibid.*

prirodnog prava teoretičari društvenog ugovora (T. Hobbes, J. Locke, J.-J. Rousseau i dr.) razvijali su ideju prirodnog prava kao prava svakog čovjeka na slobodu i jednakost. Smatrali su da čovjek zbog toga što ne može zaštititi svoja neotuđiva prava treba pristati na njihov prijenos suverenu i tim činom se stvara poredak pozitivnoga prava, sankcioniranoga državom, koja potom štiti prava svakoga čovjeka kao građanina.³⁰ Nepostojanje države u kojoj pojedinci napuštaju svoje prirodno stanje i uspostavljaju građansko društvo društvenim ugovorom radi zaštite svojih prirodnih prava³¹, proizlazi univerzalnost *Krisi* za zaštitu prava.

Upravo izostanak države koja bi štitila prava svakog čovjeka razlog je zadržavanja uređivanja međuromskih odnosa unutar romske zajednice. Sporovi i zahtjevi koji spadaju u nadležnost rješavanja različitog su pravnog obilježja, a obuhvaćaju sva pitanja od bitnog značaja za blagostanje i mirnu koegzistenciju zajednice.³² Stoga, rješavanje interesnih sukoba u društvenoj zajednici s ciljem otklanjanja njihovih, za zajednicu štetnih pa čak i nasilnih reakcija samopomoći³³, uzrokuje stvarnu nadležnost suda da odlučuje o sporovima koji obuhvaćaju široki spektar predmeta spora. Tako da kod sudovanja *Krisi* nisu jasno razdvojeni postupci koji bi bili pandan građanskim, odnosno kaznenim postupcima, nego se sve vodi pred *Krisi* i nema većih odstupanja od primjena načela.³⁴

Kako je pravno uređenje fluidno i podložno promjenama pod udarom vremena i političke vlasti, tako se može pojaviti određeni diverzitet između romske tradicije koja je stabilnija, ali isto tako podložna promjenama i pravnog uređenja određene države. Odnos *Krisi* kao dijela tradicije romske zajednice i državnog pravnog uređenja u velikom slučaju idu ruku pod ruku. Isto tako, višestruko, ali ne apsolutno poklapanje sadržaja međunarodnog uređenja i državnog uređenja s uređenjem romske zajednice podilazi ideji o prirodnom pravu. Aristotel u vrijeme antike razlikuje opći i posebni zakon u kojem je opći prirodni zakon koji obvezuje sve ljude i nije promjenjiv.³⁵ Također, M. T. Ciceronovo shvaćanje prirodnog prava. Prema njemu, ono je istinsko pravo, ispravan razum koji je u sporazumu s prirodom, primjenjivo je svugdje, nije promjenjivo i vječno je, nije ga moguće ukinuti u potpunosti i od njegovih obveza ne može osloboditi nikakav senat ili narod; ono je najviši um usađen u

³⁰ *Op. cit.* u bilj. 1., prirodno pravo.

³¹ *Ibid.*, društveni ugovor.

³² *Op. cit.* u bilj., 16.

³³ Krapac, Davor i suradnici; Kazneno procesno pravo, Institucije, knjiga I., VIII. izmijenjeno i dopunjeno izdanje; Narodne novine, 2020., str. 150.

³⁴ *Op. cit.* u bilj. 16.

³⁵ *Op. cit.* u bilj. 30.

prirodu, nalaže što trebamo učiniti i zabranjuje suprotno, kada je takav um čvrsto usađen i do kraja razvijen u misli, ono jest pravo, a izvor pravde nalazi se u najvišem pravu, koje postoji prije svakoga pisanog prava.³⁶

Možemo prepoznati zaštitu određenih vrijednosti koje se važne svakoj zajednici uz određene preinake s duhom vremena. Tako je romska zajednica, sa svrhom očuvanja mira, blagostanja i drugih vrijednosti, oformila *Krisi* s generalnom nadležnosti rješavanja problematike u međuromskim odnosima.³⁷ Ipak, moramo istaknuti kako se u praksi kao rijetkost pojavljuje poznavanje međunarodnog prava i pozitivnog prava države koje nastanjuju³⁸, no isto tako, vodeći se gore navedenim mislima ne mogu nam promaknuti brojne sličnosti u sadržaju koji se uređuje.

Određivanje mjesta gdje će se sazvati *ad hoc* sud³⁹, tj. za tu priliku, s tom svrhom⁴⁰, pripada slobodnoj volji stranaka.⁴¹ Ono predstavlja jedan od prijedloga usmene notifikacije koje po instrukciji tužitelja potencijalni *krisatori* (*romanes*, suci) imenovani od tužitelja prenose tuženiku/okrivljeniku i kojom započinje prethodni postupak, a kojeg tuženik/okrivljenik može prihvatiti ili može iskazati svoje negodovanje stavljanjem protuprijedloga ili ne prihvatanjem upuštanja u postupak.⁴² U slučaju da je tuženik/okrivljenik iskazao negodovanje u vidu stavljanja protuprijedloga, tada isti potencijalni *krisatori* imenovani i poslani od tužitelja obavještavaju tužitelja o tuženikovom/okrivljenikovom protuprijedlogu kojeg tužitelj može prihvatiti, staviti protuprijedlog ili povući tužbu.⁴³ Potencijalni *krisatori* imenovani od tužitelja djeluju opetovano sve do pristanka na prijedlog/protuprijedlog jedne od stranke bilo tuženika/okrivljenika ili tužitelja.⁴⁴ U praksi nije poznato koliko se puta može staviti prijedlog/protuprijedlog, ali u velikom broju slučajeva ne prelazi više od tri (3) navrata s pojedine strane, odnosno ukupno šest (6) navrata.⁴⁵ Mjesto koje se odabire u najvećem broju

³⁶ *Ibid.*

³⁷ *Op. cit.* u bilj. 16.

³⁸ *Ibid.*

³⁹ *Op. cit.* u bilj. 23., str. 14.

⁴⁰ *Op. cit.* u bilj. 1., *ad hoc*.

⁴¹ *Op. cit.* u bilj. 16.

⁴² *Ibid.*

⁴³ *Ibid.*

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ *Ibid.*

slučajeva predstavlja neutralan teritorij za stranke, kako bi se izbjegao bilo kakav oblik sukoba.⁴⁶

Doseg ugovaranja mjesta suđenja nije ograničen na nacionalne državne granice, tako da sve varijacije dolaze u obzir.⁴⁷ U praksi je uočljiva učestalost određivanja mjesta suđenja unutar granica nacionalne države ako se obje stranke nalaze na istom području.⁴⁸ Postupak odabira mjesta suđenja završava konsenzusom tužitelja i tuženika/okrivljenika te tako postaje dio usmenog ugovora.⁴⁹ Razumno je očekivati kako će mjesto suđenja biti prilagođeno lakšem izvođenju dokaza i pristupačnosti stranaka.

2.3. Romski sud kao oblik kaznenog suda

Povijesno gledajući romski sud spadao bi u optužni (akuzatorni) postupak, koji je najstariji oblik kaznenog postupka, a razvoj afirmira u antičkim državama Grčke i Rima.⁵⁰ Akuzatorni postupak je definiran kao (pravni) spor između stranaka, odnosno tužitelja i optuženika koji se vodi pred nepristranim sudom s ciljem da se taj spor riješi, a sličnosti s građanskim postupkom proizlaze zbog toga što je nastao u periodu kada su društvene zajednice većinu povreda pravila ponašanja smatrale privatnim deliktima.⁵¹ U akuzatornom postupku, postupak pokreće tužitelj tužbom pred sudom sastavljenog kao inoksnim sudac ili kao zbornom tijelom, a nakon tužiteljevog prihvaćanja nadležnosti suca teret dokazivanja činjenične optužbe snosio bi tužitelj na usmenoj, javnoj i kontradiktornoj raspravi u kojoj stranke same iznose dokaze i gdje se jamči ravnopravni položaj tužitelja i tuženika.⁵² Inicijativa pokretanja i vođenja postupka za svako djelo isključivo pripada privatnicima, a ne državnom tijelu; slobodna prosudba suda o opasnosti za konkretnu društvenu sredinu u vidu donošenja presude imala bi prednost pred potpadanjem ponašanja optuženika pod opis zabranjenog djela i osim iz iznimnog razloga takva presuda je bila nepobojna.⁵³

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ *Ibid.*

⁵⁰ Za akuzatorni kazneni postupak u doba rimske Republike V. Bayer 1995. II, 5-9; Jaramaz Reskušić, 2003., 87-181.

⁵¹ *Op. cit.* u bilj. 33., str. 15.

⁵² *Ibid.*, str. 15-16.

⁵³ *Ibid.*, str. 16.

2.4. Važnost običaja

Iako je nemoguće utvrditi točan vremenski period nastanka romskog suda, možemo uočiti sličnosti s predcivilazijskim, predrđžavnim i predpravnim razdobljem koje obuhvaća nekoliko tisuća, pa i desetak tisuća godina prije uspostave prvih političkih zajednica i s tzv. arhajskim društvima staroga vijeka, od kojih se uobičajeno počinje računati povijest ljudske civilizacije.⁵⁴ Uspoređujući romski sud, odnosno svrhu romskog suda koja je izricanje kazni za uspostavljanje odnosa mirne koegzistencije u zajednici i svrhu retributivne kazne u predcivilazijskom periodu, može se uočiti kako se obje svrhe temelje na nužnom zahtjevu pravednosti. Sličnosti također možemo uočiti u sustavu zabrana gentilnog uređenja budući da je rod (lat. *gens*) predstavljao, a kod Roma i dalje predstavlja, jezgru društvenog uređenja gdje su zabrane velikim dijelom imale magijski ili religijski karakter.⁵⁵ Razlikovanje magijskih i religijskih zabrana očituje se u sankcijama, odnosno ljudskom posredovanju u slučaju religijske sankcije.⁵⁶ U slučaju da je religijska sankcija bila metafizičkog značenja tada bi se primjerice kažnjavalo bolešću ili prirodnom smrću počinitelja, što bi počinitelja dovodilo u stanje krivnje.⁵⁷ Tako i romska zajednica poznaje izricanje sankcija koje se izvršavaju ljudskim posredstvom i metafizički oblik koji je posebno izražen kod instituta *colah* (*romanes*, prisega) kojega ćemo kasnije detaljnije objasniti.

Sljedeća sličnost koja je karakteristika razvijenih društva prijelaznog tipa, a uključuje i rano grčko ili rimsko društvo⁵⁸, odnosi se na specifične institucije gentilnog društva poput rodovskog vijeća, poglavara itd. koji su obavljali i proces pravosuđenja, izricanja sankcija i njihove realizacije, odnosno oni su bili isključivo kvalificirani autoriteti sukladno nepisanom slovu predaje utvrditi i tumačiti svrhovitost pojedinih mehanizama kaznene reakcije.⁵⁹ U romskim zajednicama ovakvu ulogu imaju suci (*romanes*, *krisatora*) o kojima će biti više riječi nešto kasnije u radu. Također, jedna od odrednica je i sam normativni sustav predcivilizacijskog društva kao ekskluzivan i konzervativan sustav koji uključuje jednostavnost, razumljivost i usmenost⁶⁰, što sadrži obilježja današnjeg romskog sustava. Ekskluzivnost, kao značajka da se sustav odnosi samo među određenima evidentan je kod

⁵⁴ Cvitanović, Leo. Svrha kažnjavanja u suvremenom kaznenom pravu. Hrvatsko udruženje za kaznenopravne znanosti i praksu, 1999. (monografija), Zagreb, str. 18.

⁵⁵ *Ibid.* str., 20.

⁵⁶ *Ibid.*

⁵⁷ *Ibid.*

⁵⁸ Morgan, (1877.) 1981., 205., 257.; Parsons, (1977.) 1991., 66.

⁵⁹ *Op. cit.* u bilj. 54., str. 20-21.

⁶⁰ *Ibid.* str., 21.

romskog suda i mogućnosti postajanja strankom u postupku jer se kao uvjet postanka strankom postavlja pripadnost romskoj naciji. Usmenost kao jedini način prenošenja znanja, a time i običaja, izražena je upravo među romskim zajednicama.

Nadalje, obilježje drevnog društva u kojem možemo uočiti sličnost s romskim zajednicama nalazi se u reakcijama na zabranjena ponašanja, odnosno sankcijama. Sankcije su funkcionalne s općim ciljem boljitka svih, koje uključuju i boljita svakog pojedinca.⁶¹ Sustav kaznene reakcije utemeljen na gentilnim i fratrijskim cjelinama koje se smatraju produženom rukom elementarne obitelji i kao karakteristika rodovskog *sociusa* ostat će ključnom odlikom čak i u vrijeme političkog razdoblja, mada je i danas uočljiva u određenim zajednicama.⁶² Romske zajednice zadržavaju svoje običaje i uređivanje međuromskih odnosa. Uređenje se prvenstveno očituje unutar uže obitelji, a zatim i u široj zajednici. Razlikovanjem zajednica Roma može se uočiti drugačiji *modus operandi* i *modus vivendi* (lat., način djelovanja i način življenja), stoga zajednica kao skup obitelji odražava ono što je u obitelji bitno za skladno djelovanje i življenje. Iz toga možemo zaključiti da se fundamentalni sadržaj zaštite razvija prvenstveno u obitelji. Shodno tome, sankcije se odnose na boljita kako pojedinca, tako i cijele zajednice s ciljem uspostavljanja stanja odnosa koji su postojali prije narušavanja. Konkretno vrste sankcija bit će detaljnije analizirane kasnije u radu.

Odrednica socijalnog sustava predrđavanih zajednica, odnosno njezina kaznenog sustava koja se tiče sustava odgovornosti i koja ima podudarnost s romskim zajednicama jesu reaktivni mehanizmi koji djeluju kao kolektiv koji izriče i primjenjuje kaznu i to putem odgovarajućih autoriteta koji su u romskom sudu *krisatori* prema pojedincu *in concreto* ali iznimno odgovornost zahvaća posredno obitelj i bližu rodbinu okrivljenog.⁶³ Iako romska zajednica ne poznaje institut neposredne kolektive odgovornosti, ne može se izbjeći posredan učinak odgovornosti kod određenih djela gdje se povrjeđuju vrijednosti od iznimnog značaja za romsku zajednicu. Stoga bi oblik posredne kolektivne odgovornosti bio objektivne naravi, u obliku infamije, smanjenja ekonomskih sposobnosti obitelji kojoj pripada zbog strukture obitelji uređene na patrijarhalnom uređenju i/ili zahvaćanjem kućanstva kod izricanja kazne progona.

⁶¹ *Ibid.*

⁶² *Ibid.*

⁶³ *Ibid.*, str. 24.

Upravo navedene odrednice temelj su prvih sustava kažnjavanja u zajednici gdje je kazna formirana kao običajna (*ethós; mos*), ćudoredna (*ethiká; moralis*) i religijska disciplina, a što će biti prauzor buduće pravne kazne kao jednog od najvažnijih civilizacijskih postignuća političkog društva.⁶⁴ Postepeni i diskontinuirani razvoj koji slijedi označava prijelaz iz rodovskog u organizirano društvo državnog uređenja⁶⁵, koji je uvelike modificiran kod situacije Roma prvenstveno zbog nedostatka države, a potom i prilagodbe na različite sustave država koje nastanjuju sa zadržavanjem osnovnih odrednica rodovskog uređenja.

U ranoj povijesti i precivilizacijskom periodu pojam koji je prethodio kazni bio je *ethós* (grč.) koji označava boravište, moralnu kakvoću (*habitus*); običaj, naviku, određenu (uobičajenu) praksu, koji se ne uspostavljaju određenim zakonom nego se oblikuju slobodnom voljom pojedinaca; zajedničko stanovanje odnosno, koegzistivni način života u smislu praktične strane ljudskog života i međuljudskih odnosa.⁶⁶ Pandan koji bi za grčki *ethós* bio odgovarajući u latinskom jeziku jest *mos* (*moris*, običaj).⁶⁷ Pod uvjetom da *mos* (*moris, n*) obuhvaća i određeni razložni kriterij, predstavljao bi moral/moralitet, odnosno opći krug zajedničkog funkcioniranja precivilizacijske zajednice.⁶⁸ Zaključno važnost običaja, onoga što se uobičaji *in morem vinire* (lat.) ima, ili će s vremenom dobiti vrijednost norme, nasuprot onoga što je *extra morem* (lat.), odnosno neuobičajeno.⁶⁹

Vodeći se tim temeljima dolazimo do zaključka o važnosti običaja i tradicije, onoga što se smatralo i/ili se smatra bitnim za opstanak i djelotvorno funkcioniranje zajednice. Prethodno navedene teze i njima slične predstavljaju utemeljenje morala (grč. *ethikón*, lat. *moralis*) koji nije samo podloga i disciplina filozofije, nego velikim segmentom i izvor prava, a naročito kaznenog prava.⁷⁰ Stoga, moralitet podrazumijeva etičko ponašanje koje pripada pojedincu, cjelokupnu percepciju koncepta običaja i navika.⁷¹ Sukladno navedenom, može se implicitno izvesti zaključak o važnosti običaja i tradicije koja seže daleko u povijest. Običajno pravo Roma koje je i danas zastupljeno i na kojem se prvenstveno uređuju odnosi među Romima možemo smatrati kao ustaljeno, očekivano i društveno prihvaćeno ponašanje u

⁶⁴ *Ibid.*, str. 25.

⁶⁵ *Ibid.*

⁶⁶ *Ibid.*, str. 19.

⁶⁷ *Ibid.*

⁶⁸ *Ibid.*

⁶⁹ *Ibid.*

⁷⁰ *Ibid.*

⁷¹ *Ibid.*

romskim zajednicama. Odstupanje od toga nailazi na osudu u romskoj zajednici zbog rušenja integriteta cjelokupne zajednice.

Značaj običaja vidljiv je i u prednosti u izboru između romskog suda i nacionalnog suda, gdje Romi pridaju prednost romskom sudu. Razlozi tome su mnogobrojni, neki od njih su: poznavanje običaja (određena djela međunarodno pravo ili pozitivno prave države koje nastanjuju ne inkriminiraju određeno ponašanje koje je kažnjivo po običajnom pravu Roma) voditelja postupka romskih sudaca tzv. *krisatora*, poznavanje jezika, kratkoća postupka, javnost postupka, usmena dostupnost strankama, efikasnost, važnost ugleda u zajednici, suđenje i izricanje sankcija *ex aequo et bono* (lat., po pravičnosti i po dobru) koje uključuje načelo pravičnosti i čestitosti⁷², moralnu satisfakciju i drugi.

U okviru romskog suda kao dijela običajnog prava moramo istaknuti kako postoje romske zajednice koje ne poznaju institut romskog suda.⁷³ Smatramo da postoji uska povezanost s poznavanjem jezika koji je dio romskog identiteta i instituta romskog suda. Većina grupacija koje su izgubile romski jezik kao materinski jezik i okrenule se drugim jezicima ne poznaju romski sud. Slažemo se s mišljenjem *Marushiakove i Popova* da zajednice koje poznaju romski sud govore *romanes*, ali ne i sve zajednice koje govore *romanes* poznaju i romski sud.⁷⁴ Autori dolaze do zaključka da je uporaba dijalekta govorenja *romanes* povezana s poznavanjem romskog suda. Pitanje koje se za sad ostavlja otvorenim jest poznavanje i korištenje romskog suda kroz povijest među svim Romima, odnosno postoji li mogućnost da je romski sud korišten u svim romskim zajednicama, a da je protekom vremena pao u zaborav u određenim zajednicama. Zaključujemo da je očuvanje običaja, pa tako i romskog suda, ostalo prisutno u zajednicama gdje su običaji i tradicija ostali izraženi. Za očekivati je da su romske zajednice koherentne sa zajednicama nacionalnih država, tako da je tijekom vremena došlo do određenih promjena u načinu života, a time i običaja. Modifikacije uz određena odstupanja prihvatljive su i poželjne, no isto tako zabrinjavajuće je i upitno gdje se povlači granica prihvaćanja promjena. Otvaranje mogućnosti zaborava i/ili značajnije promjene običaja moglo bi potencijalno dovesti do gubljenja identiteta i opstojnosti cijelog naroda.

⁷² *Op. cit.* u bilj. 1., *ex aequo et bono*.

⁷³ *Op. cit.* u bilj. 23., str. 5.

⁷⁴ *Ibid.*, str. 7.

3. TEMELJNA NAČELA I OBILJEŽJA

3.1. Općenito

Kao što smo već prethodno istaknuli ispreplitanje grana prava i sveopća nadležnost suda rezultirala je objedinjavanjem raznih komponenata prava u jedinstveni sustav reguliranja međuromskih narušenih odnosa. Ne ulazeći u detaljnu analizu svih načela, obilježja i osobina izdvojiti ćemo one osnovne i specifične za *Krisi*. Početno ćemo istaknuti stožerno načelo bez kojeg bi bilo nezamislivo upuštati se u daljnju analizu, zatim načela i obilježja koja su podudarna s hrvatskom arbitražom, načela koja su istovjetna s načelima kaznenog procesnog postupka i građanskog parničnog postupka, te zaključno analizirat ćemo bitne osobine suvremenih kaznenih sankcija povezive s odlukama romskog suda. Zbog podudarnosti određenih načela u različitim postupcima, nećemo ih opetovano analizirati u svakom postupku.

3.2. Stožerno načelo – načelo običajnosti

Poput svake uređene zajednice i među Romima postoje određena pravila koja se moraju poštivati. Kao što su građani dužni pridržavati se državnih zakona i drugih važećih propisa, tako su Romi dužni osim zakona i propisa država koje nastanjuju pridržavati se i romskih običaja.⁷⁵ Ustaljenja praksa ponašanja i djelovanja razvila je određenu stanovitu misao pozitivnog i kažnjivog ponašanja. U rangu s načelom zakonitosti i ustavnosti stoji i načelo običajnosti koje ne dopušta poduzimanje radnje koja nije u skladu s običajima, niti optuživanje za nešto što se ne nalazi u običajima.⁷⁶ Običajnost zahtijeva usklađenost ponašanja stranaka koje zahtijevaju ostvarivanje svog prava putem *Krisi* s običajima i tako isključuje osobe koje nisu Romi (*romanes, gajže*).⁷⁷ *Krisatori* se prilikom postupka i odlučivanja smiju kretati jedino u okviru običaja stranka, a izlaženje izvan okvira običaja

⁷⁵ Podatci dobiveni provođenjem intervjua sa sudionicima postupka i osobama koje imaju saznanja o *Krisi*, a koje su željele ostati anonimne.

⁷⁶ *Ibid.*

⁷⁷ *Ibid.*

stranaka rezultira neprihvatanjem donesene odluke i sazivanjem novog suda u izmijenjenom sastavu *kristatora*.⁷⁸

Možemo zaključiti da *Krisi* i odluke donesene po završetku *Krisi* moraju biti u skladu s običajima stranaka. Diferencijacije običaja prema pripadnosti različitim romskim skupinama rješavaju se stranačkim predlaganjem *kristatora*, jer za očekivati je da će osim osobina koje trebaju imati svi *kristatori* svaka stranka predlagati za *kristatora* osobu koja poznaje običaje predlagača. Predlaganjem *kristatora* stranke konzumiraju svoje pravo na izbor osoba koje će voditi postupak i donositi odluke.⁷⁹ Praksa pokazuje da u sastavu *kristatora* moraju biti osobe koje su upoznate s običajima barem jedne stranke, poželjno obiju stranaka, a prema načelu pravičnosti u sastavu suda očekuje se podjednak broj osoba predloženih od jedne i od druge stranke.⁸⁰ Stoga možemo zaključiti da će u gotovo svim situacijama barem jedan od *kristatora* biti upoznat s običajima stranke u postupku.

Napomenimo da je *Krisi* postupak temeljen na suglasnosti stranaka, te ako dođe do situacije da se stranke ne mogu usuglasiti oko sastava suda (u praksi nije poznat takav slučaj) *Krisi* se neće sazivati⁸¹. Stvaranjem okruženja u kojem postoji sigurnost da se niti jednoj osobi neće suditi izvan običaja koje poznaje, stvara se izvjesna pravna/običajna sigurnost prema kojoj Romi usklađuju svoje ponašanje s običajima zajednice kojoj pripadaju. Romima običaji služe kao glavna vodilja ponašanja jer se jamči da će se samo u određenim situacijama etabliranim običajima, protiv njih moći pokrenuti postupak *Krisi*, a potom i odrediti sankcija koja također mora biti u skladu s običajima.⁸²

Metode prilikom tumačenja običaja različite su: gramatička metoda kojom se utvrđuje uobičajeno značenje riječi u svakodnevnom govoru; logička metoda gdje se upotrebljuje pravilo *argumentum a fortiori* – prema kojem ono što vrijedi za jedan slučaj vrijedi još više za drugi i poseban oblik tog pravila *argumentum a maiora ad minus* kojim se izvodi zaključak od većega prema manjem (ako je dopušteno oslobođenje od kazne bit će dopušteno i njezino neograničeno ublažavanje), *argumentum a simile* gdje se upotrebljava kao osnova sličnosti i

⁷⁸ *Ibid.*

⁷⁹ *Ibid.*

⁸⁰ *Ibid.*

⁸¹ *Ibid.*

⁸² *Ibid.*

argumentum a contrario prema kojem se uzima suprotnost⁸³; povijesno tumačenje kojim utvrđuje sadržaj određenog običaja putem geneze tog običaja; sustavne metode kojom se uzima u obzir pojedini običaj kao dio cjelokupnog, jedinstvenog i sveobuhvatnog sustava običaja i teleološka metoda kojom se tumači svrha određenog običaja. Mogli bismo zaključiti da vrijedi pravilo prema kojem nema kaznenog djela ni kazne bez običaja (lat. *nullum crimen, nulla poena sine more*).

3.3. Načela i obilježaja arbitraže u romskom sudu

Poput arbitraže i romski sud je nedržavan, odnosno privatni i izvansudski mehanizam rješavanja spora. Rješavanje sporova odvija se pred osobama od povjerenja stranaka koje nisu državni službenici i kojima arbitraža nije dužnost već se obavlja na dobrovoljnoj razini slobodnim odabirom.⁸⁴ Arbitražni sud ne predstavlja tijelo s javnim ovlastima nego privatni tribunal osnovan sporazumom stranaka i arbitra u kojem je mandat arbitra ograničen na rješavanje konkretnog spora iznesenog od stranaka.⁸⁵ Privatni karakter arbitraže sadrži privatno pravnu slobodu ugovaranja koja obuhvaća i slobodu da se samostalno ili uz pomoć trećih riješi spor iz sklopljenih ugovora i tako premoste razmirice bez nužnosti obraćanja sudu.⁸⁶ Navedeno za arbitražu i arbitre mogli bismo poistovjetiti s romskim sudom i romskim sucima. Ovdje bismo još dodali da se u svojstvu *krisatora*, po slobodnom odabiru stranaka, pojavljuju ugledni i uvaženi članovi romske zajednice. Rješavanje nesuglasica među Romima putem državnog suda predstavlja zadnji korak zaštite prava, odnosno rezultira kao neuspjeh dobrovoljnog pristanka na *Krisi* ili na odluke donesene u *Krisi*. Mogućnost rješavanja izvansudskim putem Romima dozvoljava ostvarivanje prava kao dijela običaja. Istaknuli bismo da je *Krisi* po svojoj prirodi uvijek *ad hoc*, za razliku od arbitraže koja može imati stalan karakter.⁸⁷ Stoga, nedržavnost kao jedno od važnijih obilježja prepoznamo i u *Krisi*.

Svojstvo arbitražnog suda da djeluje kao ovlašteno tijelo za suđenje proizlazi iz adjudikativnog karaktera jer arbitri nemaju samo ovlaštenje pomagati strankama da postignu

⁸³ *Ibid.*; Horvatić, Željko; Derenčinović, Davor; Cvitanović, Leo; Kazneno pravo - opći dio I (kazneno pravo i kazneni zakon); Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2016., str. 131- 132.

⁸⁴ Triva, Siniša; Uzelac, Alan. Hrvatsko arbitražno pravo; hrvatsko arbitražno pravo – povijesni razvoj i temeljna načela, Zagreb: Narodne novine, 2007., predgovor, str. 36.

⁸⁵ *Ibid.*

⁸⁶ *Ibid.*

⁸⁷ *Op. cit.* u bilj. 75.

nagodbu, nego pravo i dužnost vrednovanja pravnog stanja u odnosima među strankama, odnosno da utvrđuju činjenice i primjene mjerodavna pravna pravila na njih, te da donesu odluku o osnovanosti zahtjeva koje stranke u sporu postavljaju.⁸⁸ Prethodno dopušta da se arbitraža naziva “suđenje pred arbitražnim sudom“, zbog toga što arbitri imaju ravnopravne ovlasti izvođenja konkluzija o tome kakvo pravo na pravnu zaštitu pripada strankama poput sudaca državnih sudova.⁸⁹ Nastojanje rješavanja spora mirnim putem koje isključuje donošenje konačne odluke ne umanjuje ovlasti za suđenje, a pomaganje strankama da tijekom arbitražnog postupka sklope nagodbu u granicama pravila po kojima postupaju spada u ovlasti arbitara.⁹⁰ U slučaju da do sklapanja nagodbe ne dođe arbitri će primjenjujući pravne norme odlučiti o sporu, za razliku od drugih rješavanja sporova kod kojih je treća osoba ovlaštena ocjenjivati činjenična pitanja.⁹¹ Svrha romskog suda jest rješavanje sporova mirnim putem, pa tako u ovlasti *krisatora* ulazi pomaganje u sklapanju nagodbe.⁹² Neuspjeh sklapanja nagodbe uvjetuje okončanje spora odlučivanjem *krisatora* i to po običajnom pravu na utvrđene činjenice,⁹³ stoga i sam naziv romski sud kao rezultat suđenja.

Dobrovoljnost i stranačka autonomija u izboru načina rješavanja spora i određivanja osnovnih elemenata arbitraže proizlazi iz karaktera arbitraže kao privatnog foruma za rješavanje sporova o pravima kojima se može slobodno raspolagati.⁹⁴ Odabir arbitraže izraz je stranačke autonomije gdje stranke odabiru arbitražu po slobodnom izboru, a potom se stranke sporazumijevaju o tome tko će biti arbitar, o mjestu i načinu provođenja.⁹⁵ Romski sud djelovanje bazira na identičnom principu. Za razliku od arbitraže nije prepušteno autonomiji stranaka odabir mjerodavnih pravnih pravila⁹⁶, koja se sužavaju na romsko običajno pravo. Eventualna mogućnost odabira pravnih pravila došla bi u obzir kod spora između stranaka koje su različitih običajnih prava.⁹⁷ Osim toga, ostalo uređenje prepušteno je strankama na izbor.⁹⁸

⁸⁸ *Op. cit.* u bilj. 84.

⁸⁹ *Ibid.*

⁹⁰ *Ibid.*

⁹¹ *Ibid.*

⁹² *Op. cit.* u bilj. 75.

⁹³ *Ibid.*

⁹⁴ *Op. cit.* u bilj. 84., str. 37.

⁹⁵ *Ibid.*

⁹⁶ *Op. cit.* u bilj. 75.

⁹⁷ *Ibid.*

⁹⁸ *Ibid.*

Fleksibilnost i stranačka kontrola postupka kao produkt stranačkog sporazuma o pravima o kojima bi se stranke mogle nagoditi izvan postupka dozvoljava veći utjecaj stranka na tijek i razvoj konkretnog postupka.⁹⁹ Glavno obilježje arbitražnog postupa je fleksibilnost jer se arbitražni postupak prilagođava strankama i njihovom sporu, odnosno stranke mogu sporazumom promijeniti ili precizirati pravila, određivati redoslijed poduzimanja koraka i odrediti daljnju sudbinu postupka.¹⁰⁰ Rijetka kogentna zakonska pravila, objektivna nemogućnost i spremnost arbitara da prihvate nova pravila i uvjete jedina su ograničenja strankama u prilagodbi postupka svojim potrebama.¹⁰¹ Na stranački sporazum ne utječe izostanak suglasnosti arbitara, a svoje nezadovoljstvo arbitri mogu iskazati odstupanjem od svoje funkcije uvjetujući time strankama pronalazak novih arbitara. Pitanja o kojima se stranke nisu sporazumjele određuju arbitri vodeći se interesima stranka i načela jednakog postupanja sa strankama.¹⁰² Prilagođavanje postupka strankama i fleksibilnost također su obilježja koja pronalazimo u romskom sudu, a ograničenja koja se postavljaju arbitražnom postupku vrijede i za romski sud. Razliku koju smo već prije spominjali, a uočljiva je i ovdje, odnosi se na običajna pravila koja nisu podložna promjenama. *Krisatori* također nemaju ovlasti mijenjati ili negirati sporazum stranaka, a iskazivanje svojeg nezadovoljstva pokazuju odstupanjem od svoje funkcije, te isto tako pitanja koja nisu uređena sporazumom stranaka ovlašteni su određivati vodeći se jednakim načelima kao i arbitri.¹⁰³

Jednako postupanje sa strankama uključuje načelo pravičnog suđenja i načelo saslušanja stranaka te određuje granicu koju stranke ne mogu sporazumno prelaziti gdje se očituje sličnost sa sudskim postupkom pred državnim sudom iako je arbitraža privatni forum.¹⁰⁴ Pravo koje se ne smije uskratiti ni u sudskom ni u arbitražnom postupku je pravo na suđenje od strane nezavisne i nepristrane osobe koja postupa jednako prema strankama. To pravo omogućava strankama da iznesu svoje zahtjeve i očituju se o zahtjevima i navodima protivne strane, odnosno pravo na pravično suđenje.¹⁰⁵ Procesni režim u kojem bi se jedna od stranaka nalazila u nepovoljnijem položaju, u kojemu bi joj se nametali nerazmjerni tereti ili bi joj se onemogućavalo raspravljanje u postupku, ne mogu valjano uspostaviti ni arbitri ni

⁹⁹ *Op. cit.* u bilj. 84., str. 38.

¹⁰⁰ *Ibid.*

¹⁰¹ *Ibid.*

¹⁰² *Ibid.*

¹⁰³ *Op. cit.* u bilj. 75.

¹⁰⁴ *Op. cit.* u bilj. 99.

¹⁰⁵ *Ibid.*

stranke.¹⁰⁶ Prepoznamo u *Krisi* jer izostanak jedne od stranaka onemogućava sam postupak, a suština je da stranke ističu svoje zahtjeve i očituju o navodima i zahtjevima protivne strane kako bi se utvrdilo činjenično stanje na koje će se primijeniti običajno pravo i donijeti odluka od strane *krisatora* koji moraju, odnosno trebali bi biti neovisni i nepristrani.¹⁰⁷ Upuštanje u parnicu je dobrovoljno, no učestalo izbjegavanje i potpuna pasivnost tuženika/okrivljenika rezultira svojevrsnom infamijom.¹⁰⁸ Sistem koji je zastupljen u romskoj zajednici mogli bismo svesti pod sistem afirmativne litiskontestacije. Stranka koja uporno zauzima pasivan stav priznaje istinitost protivnikovih navoda prema načelu *qui tacet consentire videtur* (lat., tko šuti smatra se da pristaje), ali s time da ga jedino sustiže svojevrsna infamija, koja će imati veliki utjecaj u romskoj zajednici.¹⁰⁹ Pravičnost se također očituje i kod odmjeravanja kazne za pojedinu stranku jer je kazna individualizirana i konkretizirana za točno određenu osobu razmjerno njezinim mogućnostima.¹¹⁰

Učinkovitost koja uključuje načelo zabrane zloupotrebe prava i načelo suđenja u razumnom roku kao prednost arbitraže očituje se u kvalitetnom, stručnom i brzom rješavanju stranačkih sporova.¹¹¹ Arbitri imaju konkretan mandat ograničen na određen spor i ovlasti sprječavanja odugovlačenja postupka.¹¹² Postupak *Krisi* karakterizira suđenje u kratkom roku, koncentracija postupka i izbjegavanje nepotrebnog odugovlačenja.¹¹³ Zloupotreba prava praćena je lošim glasom, donosno stanjem svojevrsne infamije.¹¹⁴

3.4. Načela kaznenog procesnog postupka u romskom sudu

Akuzatornim (optužnim) načelom zabranjeno je sudu započeti kazneni postupak po vlastitoj inicijativi (lat., *nemo iudex sine actore*) i vođenje postupka uvijek je vezano za postojanje i predmet zahtjeva tužitelja, odnosno određuje da je funkcija kaznenog progona razdvojena od funkcije suđenja.¹¹⁵ Ovlaštenje za pokretanje postupaka *Krisi* pripada tužitelju koji je fizička osoba, a sud smije osuditi samo optuženika i to samo za djelo koje mu se stavlja

¹⁰⁶ *Ibid.*

¹⁰⁷ *Op. cit.* u bilj. 75.

¹⁰⁸ *Ibid.*

¹⁰⁹ *Ibid.*

¹¹⁰ *Ibid.*

¹¹¹ *Op. cit.* u bilj. 84., str. 39.

¹¹² *Ibid.*

¹¹³ *Op. cit.* u bilj. 75.

¹¹⁴ *Ibid.*

¹¹⁵ *Op. cit.* u bilj. 33., str. 87.

na teret, odnosno zahtjeva se subjektivni i objektivni identitet što znači da će odluka biti vezana za optužbu. Iako u romskoj zajednici ne postoji državno tijelo zaduženo na progon po službenoj dužnosti ipak je zadržana neovisnost i objektivnost procesnih subjekata, pogotovo *krisatora*.¹¹⁶

Raspravno načelo prema kojem su stranke jedine ovlaštene samostalno i samoinicijativno prikupljati procesnu građu za presudu, odnosno stranke određuju činjenice koje će se pred sudom utvrđivati i za njih podnositi dokaze.¹¹⁷ Prikupljanje i izvođenje dokaza ipak poznaje određena ograničenja: postojanje tematske vezanosti presude za optužbu po pravilima akuzatornog načela gdje sud smije presudom obuhvatiti samo osobu koja je optužena i samo za djelo koje joj se stavlja na teret u optužbi, stoga se može zaključiti kako se u postupku zabranjuje utvrđivanje činjenica koje se odnose na neku drugu osobu ili drugo djelo; opće poznate (notorne) činjenice se ne trebaju utvrđivati jer se uzima da su one poznate širem krugu ljudi u sredini gdje se postupak vodi; zabrana reformacije *in peius* kojom ukoliko je samo okrivljenik podnio pravni lijek utoliko se zabranjuje da se okrivljeniku donese nepovoljnija sudska odluka od pobijane; zabrana utvrđivanje nespornih činjenica u kaznenom postupku uređena je slično je kao i u građanskom postupku u kojem je dozvoljeno dokazivati samo sporne činjenice, a to su takve činjenice o čijem postojanju stranke iznose kontradiktorne tvrdnje.¹¹⁸ U *Krisi* nije dozvoljeno samoinicijativno prikupljanje procesne građe od strane suda radi vlastitih spoznaja za donošenje odluke.¹¹⁹ Stoga se kao i u kaznenom postupku akuzatornog tipa utvrđivanje činjenica svodi isključivo na činjenice određenih od stranaka i ocjenjivanje dokaza na te iznesene činjenice. Stranke nisu apsolutno slobodne u iznošenju činjenica već su ograničena prethodnim zabranama.

Načelo usmenosti odnosi se na cjelokupno komuniciranje stranaka i suda pri poduzimanju procesnih radnji. Jedinstvo mjesta i procesne radnje poduzete usmeno omogućuje stranaka da se istog trena izjasne o navodima protive strane, da se brzo razjasne nespornosti i nejasnoće i da sud brzo reagira i usmjerava postupak.¹²⁰ Romska zajednica poznaje jedino usmeni oblik poduzimanja radnji pa tako i u postupku koji prethodi *Krisi* i u

¹¹⁶ *Op. cit.* u bilj. 75.

¹¹⁷ *Op. cit.* u bilj. 33., str. 113.

¹¹⁸ *Ibid.*, str. 115-117. str; Triva, Siniša ; Dika, Mihajlo. Građansko parnično procesno pravo. VII. izmijenjeno i dopunjeno izdanje. Zagreb: Narodne novine, 2004., str. 486.

¹¹⁹ Podatci dobiveni provođenjem intervjua sa sudionicima postupka i osobama koje imaju saznanja o *Krisi*, a koje su željele ostati anonimne.

¹²⁰ *Op. cit.* u bilj. 33., str. 118-119.

Krisi.¹²¹ Brzina rješavanja predmeta kao jedna od odlika *Krisi* upravo je jedan od rezultat provođenja usmenog postupka. Brzo dopunjavanje i razjašnjavanje činjeničnog stanja te podnošenje dokaza o istom pogoduje strankama i sucima jer se stranke mogu odmah izjasniti o navodima protivne stranke te se postupak ne odugovlači bespotrebno, a suci mogu usmjeriti postupak u smjeru potrebnom za donošenje efikasne i pravične odluke.¹²² Jezik koji se isključivo koristi je Romski što utječe i na same stranke odnosno na subjekte postupka isključujući time nerome (*romanes, gajže*).¹²³

Načelo neposrednosti odnosi se na činjenice i dokaze iznesene u raspravi koje nalaže da se sudu omogući što izravniji uvid u činjenične tvrdnje stranaka kojima je svrha rekonstrukcija događaja. Dokaze je potrebno iznijeti u izvornom obliku kako se ne bi izgubio neposredni kontakt između raspravnog suda i takvih dokaza.¹²⁴ Zabranjeno je sadržaj izvornog dokaza zamijeniti izvođenjem drugog dokaza, nego se uvijek mora težiti pribavljanju i izvođenju izvornih dokaza na raspravi.¹²⁵ Strankama se omogućuje saznanje o sadržaju i eventualno suprotstavljanje dokazima protivne stranke ostvarujući time svoj procesni interes, a sudu pouzdanost utvrđivanja činjeničnog stanja.¹²⁶ Ocjenjivanje neposredno pribavljenih iskaza osoba vrši se osim sa stajališta logike gdje se ocjenjuje istinitost/neistinitost, odnosno valjanost/nevaljanost sudova i zaključaka i sa psihološkog stajališta gdje se uzima u obzir gestikulacija, mimika, sigurnost boja i ton glasa... ispitivane osobe.¹²⁷ Prema tome je jasno da *Krisatori* nemaju ovlasti za prikupljanjem procesne građe, nego se procesna građa prikuplja isključivo od stranaka.¹²⁸ Na taj se način ostvaruje načelo neposrednosti pa se i bez ovlasti državnog suda prikupljaju činjenice i dokazi da bi se donijela pravična odluka o realnom događaju.

Načelo slobodne ocjene dokaza i iznimka instituta prisege (*romanes, colah*). Stjecanje uvjerenja suda na podlozi iznesenog dokaznog materijala o postojanju ili nepostojanju činjenica u postupku do kojeg dolazi sudac, ocjenjujući svojstva izvedenih dokaza pojedinačno i u međusobnoj svezi uzimajući u obzir njihovu logičku valjanost i psihološku

¹²¹ *Op. cit.* u bilj. 75.

¹²² *Ibid.*

¹²³ *Ibid.*

¹²⁴ *Op. cit.* u bilj. 84., str. 119.

¹²⁵ *Ibid.*

¹²⁶ *Ibid.*, str. 121.

¹²⁷ *Ibid.*

¹²⁸ *Op. cit.* u bilj. 75.

uvjerljivost, osigurava nam načelo slobodne ocijene dokaza.¹²⁹ Psihički proces sudaca ne smije biti puki subjektivni osjećaj koji vodi arbitrarnosti i samovolji nego ga je potrebno racionalizirati, odnosno propisima kaznenog procesnog prava podvrgnuti ga razumu po kojemu bi svaki razboriti sudac došao do zaključka o postojanju ili nepostojanju činjenice.¹³⁰ Vrijednost pojedinog dokaza ne ovisi o unaprijed određenim pravnim pravilima već ovisi o okolnostima slučaja. Tako je ocjenjivanje dokaza prepušteno unutarnjim, psihičkim pobudama sudaca. Od suca se zahtijeva da ipak bude vezan objektivnim pravilima koja racionaliziraju proces formiranja uvjerenja o činjenicama kao što su pravila logike i općeg ljudskog iskustva izraženog u obrazloženju presude te mogućnosti provjere tog procesa koje može uzrokovati ponovno suđenje.¹³¹ Određena činjenica smatra se utvrđenom kada se sudac na temelju ocjene dokaza uvjeri u njezino postojanje i kad vezano za to nema više dvojbi, ali ako se sumnja ne može otkloniti tada koristeći pravilo *in dubio pro reo* pa sud donosi odluku u korist okrivljenika.¹³² Izuzeci od primjene pravila *in dubio pro reo* nalaze se kod rješavanja pravnih pitanja i pojedinih slučajeva gdje je propisano da na okrivljeniku leži dokazivanje činjenica koje iznosi u svoju korist¹³³.

Navedeno se primjenjuje jednako i u *Krisi*, no romska zajednica poznaje institut prisege (*romanes, colah*). Informacije dobivene pod *colahom* smatraju se neoborivim činjenicama.¹³⁴ U skladu s time, *colah* uživa status najpouzdanije metode utvrđivanja činjenica. Koristi se u slučaju nedostataka dokaza i činjenica ili situacije kada su činjenice i dokazi kontradiktorni, a sa svrhom rasvjetljavanja predmeta iznesenog pred sud.¹³⁵ Nakon polaganja prisege (*romanes, colah*) nije dopušteno sucima donositi svoju odluku o postojanju/nepostojanju utvrđivane činjenice, odnosno vezani su rezultatom tog instituta.¹³⁶ *Colah* priznaju i suci i suprotna stranka, bez valjane mogućnosti pobijanja ishoda jer vrijedi neoboriva pretpostavka da je sve navedeno pod *colah* istinito.¹³⁷ Važno je istaknuti kako do *colah* dolazi obostranim pristajanjem stranaka, te se zbog straha od zloupotrebe ne može primijeniti bez suglasnosti stranke kojoj se priseže.¹³⁸ Također, ne postoji mogućnost prisege

¹²⁹ *Op. cit.* u bilj. 84., str. 124.

¹³⁰ *Ibid.*

¹³¹ *Ibid.*, str. 125.

¹³² *Ibid.*, str. 127-128.

¹³³ *Ibid.*, str. 129-130.

¹³⁴ *Op. cit.* u bilj. 75.

¹³⁵ *Ibid.*

¹³⁶ *Ibid.*

¹³⁷ *Ibid.*

¹³⁸ *Ibid.*

obiju stranaka upravo zbog eventualne kontradikcije s prvotnom prisegom za koju se uzima da nije oboriva.¹³⁹ Nužnost pristanka ima zaštitni karakter od tako moćnog instituta.¹⁴⁰

Colah kao krunski dokaz ima javni, ritualni karakter u kojem se nabrajaju nedaće u slučaju krivokletstva koje pogađaju osobu koja lažno priseže i/ili njegovu užu obitelj¹⁴¹ ovisno o sadržaju prisege. Sama prisega se najčešće izvršava na sakralnim mjestima jer se vjeruje da je tako najbliža veza s Bogom, prilikom koje su uvijek nužni svjedoci.¹⁴² Iako nije poznat minimalan broj svjedoka potrebnih za *colah*, u praksi taj broj varira između tri (3) do pet (5) osoba.¹⁴³ Zahtijeva se određeni status svjedoka, odnosno svjedoci ne smiju biti osobe kojima je umanjen ugled u romskoj zajednici, koji imaju interes pogodovati jednoj od stranaka i od kojih se očekuje da neće vjerodostojno obaviti svoju funkciju svjedoka.¹⁴⁴ Funkcija svjedoka prilikom *colah* je prisustvovati činu prisege i obvezatnost odaziva za potrebe stranke koja je položila prisegu ili kojoj se polagala prisega, kako bi vjerno i istinito iskazivala o činu kojem je svjedočila.¹⁴⁵ Sankcija koja sustiže krivokletnika nije posredovana ljudskim djelovanjem, već ovdje dolazi do izražaja uska povezanost religije i pravednosti u punom opsegu jer je sankcija isključivo djelovanje više sile koja je u praksi poznata kao Božja kazna (*romanes, Develski kazna*).¹⁴⁶ Polaganje vjere u *Devleski kazna* i strah od iste nerijetko budu jedini uzroci iznošenja istinitih činjenica.¹⁴⁷

Osim kod stranaka, *colah* se primjenjuje i kod sudaca.¹⁴⁸ Naime, stranke mogu zatražiti od *krisatora* da prisegnu (*romanes, colaharen*) prije početka postupka.¹⁴⁹ U tom slučaju *krisatori* polažu prisegu o načinu suđenja.¹⁵⁰ Ono podrazumijeva objektivnost, nepristranost, dosljednost, korektnost, nekorumpiranost, nejednostranost, dobronamjernost, vjerodostojnost, pravednost i slično.¹⁵¹ U slučaju suprotnog djelovanja, *krisatore* i/ili njihove

¹³⁹ *Ibid.*

¹⁴⁰ *Ibid.*

¹⁴¹ *Op. cit.* u bilj. 23. str. 23.

¹⁴² Podatci dobiveni provođenjem intervjua sa sudionicima postupka i osobama koje imaju saznanja o *Krisi*, a koje su željele ostati anonimne.

¹⁴³ *Ibid.*

¹⁴⁴ *Ibid.*

¹⁴⁵ *Ibid.*

¹⁴⁶ *Ibid.*

¹⁴⁷ *Ibid.*

¹⁴⁸ *Ibid.*

¹⁴⁹ *Ibid.*

¹⁵⁰ *Ibid.*

¹⁵¹ *Ibid.*

članove obitelji pogađaju nedaće.¹⁵² *Krisatori* nemaju dužnost polaganja prisega prije nego li jedna stranka ili obje stranke zatraže to od njih.¹⁵³ Odbijanje *krisatora* da polože prisegu valjan je razlog za njihovo izuzeće pa strankama preostaje predložiti novog ili nove *krisatore* od kojih mogu ali i ne moraju zatražiti *colah*.¹⁵⁴

U slučaju naknadnog pribavljanja dokaza koji bi mogli utvrditi da je počinjeno krivokletstvo (*romanes, bangi colah*) postupak se ponavlja, a krivokletnika sustiže kazna i infamija.¹⁵⁵ Naime, moguće je dosuđivanje najstrože sankcije u romskoj zajednici koja je izgon/protjerivanje iz romske zajednice (*romanes, pekelime*) koja po učinku odgovara smrtnoj presudi.¹⁵⁶ Osim toga, osobu za koju je poznato da je jednom počinila *bangi colah* sustiže gubitak ugleda i povjerenja u zajednici jer se za nju smatra da ima povećanu mogućnost ponavljanja takvog djela.¹⁵⁷ Posljedično će članovi romske zajednice, koji su u svojstvu stranke u konkretnom postupku, uskratiti suglasnost za polaganjem prisega.¹⁵⁸ Na taj se način u konačnici toj osobi više ne dopušta prisezanje. Snaga *colah* toliko je snažna da čak onemogućava pokretanje *Krisi* po tom određenom pitanju o kojem je položena jer je bespredmetno utvrđivati činjenice zbog neoborive pretpostavke istinitosti, a time činjenice i istinitost obrane tuženika/okrivljenika.¹⁵⁹

Načelo javnosti sadrži dvojaku svrhu; prva svrha jest omogućavanje građanima nadgledanje rada suda, a druga jest pozitivno odgojno i preventivno djelovanje na građane.¹⁶⁰ Nazočnost građana na raspravi djeluje psihološki na suce zbog straha od kritike u javnosti i time sprječava samovolju i arbitrarnost suda, odnosno stvara podlogu za legitimitet sudskih odluka i konstruktivni je jamac za objektivno postupanje suda.¹⁶¹ Praćenjem rasprave daje se prilika građanima da steknu uvjerenje o učinkovitoj zaštiti napadnutih pravih dobara, putem suđenja i izricanja sankcija.¹⁶² Evidentna učinkovitost zaštite služi kao pouzdana informacija da će se opetovano dogoditi te da će se i u budućim ili sličnim slučajevima pružiti zaštita, pa

¹⁵² *Ibid.*

¹⁵³ *Ibid.*

¹⁵⁴ *Ibid.*

¹⁵⁵ *Ibid.*

¹⁵⁶ *Op. cit.* u bilj. 54., str. 21., o *pekelime* vidi više u odjeljku Odluke.

¹⁵⁷ *Op. cit.* u bilj. 142.

¹⁵⁸ *Ibid.*

¹⁵⁹ *Ibid.*

¹⁶⁰ *Op. cit.* u bilj. 84. str. 134.

¹⁶¹ *Ibid.*

¹⁶² *Ibid.*

se smatra da djeluje odgojno i preventivno.¹⁶³ Prethodno se odnosi i na *Krisi*, no pojam javnost odnosi se samo na građane romske nacionalnosti što bi značilo da je prisutnost dozvoljena samo Romima.¹⁶⁴ Istaknuti ćemo kako ne postoje/nisu poznati razlozi koji bi omogućavali isključenje javnosti.¹⁶⁵ Pristankom na upuštanje u postupak stranke se odriču tajnosti i dozvoljavaju potpuno utvrđivanje činjenica i iznošenja dokaza potrebnih za rješavanje postupka.¹⁶⁶ Eventualna ograničenost samog prostora gdje se odvija *Krisi* jedina je zapreka za sudjelovanje zainteresirane javnosti.

Načelo pravičnog suđenja, sastoji se od nekoliko općih elemenata koji su zajednički za stranke u svim sudskim postupcima.¹⁶⁷

1. Pravo izraženo u načelu kontradiktornosti koje nalaže prisutnost stranaka prilikom poduzimanja radnji u postupku i saslušanje prije donošenja odluke. Navedeno omogućava strankama da se izjašnjavaju o navodima i zahtjevima protivnika, zahtijeva se obaviještenost i mogućnost valjane jezične komunikacije.
2. Načelo jednakosti oružja kojim se omogućava stranci da poduzima sve radnje kao i njezin protivnik, odnosno ne smije doći do diskriminacije između stranaka.
3. Pravo na obrazloženje sudske odluke obuhvaća trostruko jamstvo pravičnog postupanja: kakvoću odluke jer obrazlaganje primorava suca na kvalitetnije donošenje odluka, kreiranje informacijske osnovice za odluku koja služi za kritičku analizu i potvrda časti i dostojanstva subjekata o čijim se pravima donosi odluka.¹⁶⁸

Osim općih elemenata, načelo pravičnog postupka poznaje posebne elemente: pretpostavka okrivljenikove nedužnosti i posebna jamstva okrivljenikove obrane.¹⁶⁹ Pretpostavka okrivljenikove nedužnosti obično glasi: ”*svatko se smatra nedužnim i nitko ga ne može smatrati krivim za kazneno djelo dok mu se pravomoćnom sudskom odlukom ne utvrdi krivnja*”¹⁷⁰, a sadrži u sebi dva pravila. Prvo se odnosi na pravilo o teretu dokazivanju prema kojem teret dokazivanja snosi tužitelj. Istovremeno se drugo pravilo odnosi na raspodjelu rizika. Naime, u slučaju raspodjele rizika kod koje postoji mogućnost nedokazanosti činjenica kaznenog djela i krivnje sud mora donijet oslobađajuću presudu i u

¹⁶³ *Ibid.*

¹⁶⁴ *Op. cit.* u bilj. 142.

¹⁶⁵ *Ibid.*

¹⁶⁶ *Ibid.*

¹⁶⁷ *Ibid.*

¹⁶⁸ *Op. cit.* u bilj. 84. str. 162.

¹⁶⁹ *Ibid.* str. 172-173.

¹⁷⁰ Ustav Republike Hrvatske čl. 28.

slučaju kada nije potpuno uvjeren u njegovu krivnju ali niti u njegovu nedužnosti.¹⁷¹ Zbog lakšeg dokazivanja određene činjenice postoje iznimke od pretpostavke okrivljenikove nedužnosti u kojima se teret dokazivanja prebacuje na okrivljenika.¹⁷² Posebna jamstva okrivljenikove obrane obuhvaćaju: poznavanje predmeta i razloga optužbe, pravo na odgovarajuće vrijeme i mogućnost za pripremu obrane i pravo na ispitivanje svjedoka optužbe i ispitivanje svjedoka obrane pod istim uvjetima.¹⁷³

Romskoj zajednici pravičnost predstavlja jedan od najvažnijih elemenata postupanja kako u svakodnevnim međuromskim odnosima, tako i u postupku *Krisi* i u donošenju odluka pa čak i u nadzoru u izvršenju istih.¹⁷⁴ Stoga, navedeno za opće i posebne elemente pravičnog postupka možemo prepoznati u *Krisi*.¹⁷⁵ Eventualne jezične barijere rješavaju se tako što se predlažu *krisatori* koji poznaju obje govorne varijante, kako niti jedna stranka ne bi bila zakinjuta za svoja prava/običaje ili diskriminirana prilikom postupka.¹⁷⁶ Pretpostavka okrivljenikove nedužnosti prihvaćena je i romskoj zajednici pa se stoga svatko smatra nedužnim i nitko ga ne može smatrati krivim za djelo dok mu se odlukom ne utvrdi krivnja.¹⁷⁷ Pravilo o teretu dokazivanja jednako je uređeno u romskoj zajednici s iznimkom presumpcije čestitosti gdje se teret dokazivanja prebacuje na okrivljenika gdje on dokazuje istinitost činjenica koje je iznosio ili pronosio, a u sumnji će biti osuđen jer ovdje vrijedi pravilo *in dubio contra reum*.¹⁷⁸ Praksa u romskim zajednicama pokazuje česte slučajeve *Krisi* zbog uvrede, sramoćenja i klevete, a time često dolazi do izražaja presumpcije čestitosti i pravila *in dubio contra reum*.¹⁷⁹ Učestalost proizlazi kao rezultat važnosti ugleda i časti o kojem smo prije govorili, stoga nije za čuditi da se želi zadržati čisti obraz. Poznata je izreka u romskim zajednicama *e beda si majbari (romanes, neistina je najgora – shvaćena u kontekstu uvrede, sramoćenja i klevete)* upravo zbog situacije da se teret dokazivanja prenosi na okrivljenika pa osoba mora dokazati istinitost svojih tvrdnji.¹⁸⁰ Razlozi tome često su rezultat međusobno narušenih odnosa pa se pokušava na sve moguće načine okaljati nečije ime, no praksi je poznato takvo ponašanje i iz objijesti te iz koristoljublja.¹⁸¹ Manjak spremnosti okrivljenoga i

¹⁷¹ *Op. cit.* u bilj. 84. str. 416-419.

¹⁷² *Ibid.* str. 420.

¹⁷³ *Ibid.* str. 173., 174., 178.

¹⁷⁴ *Op. cit.* u bilj. 142.

¹⁷⁵ *Ibid.*

¹⁷⁶ *Ibid.*

¹⁷⁷ *Ibid.*

¹⁷⁸ *Op. cit.* u bilj. 84. str. 413-414.

¹⁷⁹ *Op. cit.* u bilj. 142.

¹⁸⁰ *Ibid.*

¹⁸¹ *Ibid.*

nedostatak dokaza dovodi ga u nezavidnu poziciju pripremanja obrane u kojoj se neće donijeti odluka u njegovu korist osim ako se sumnja potpuno ne ukloni. Takva situacija zahtjeva brzu i efikasnu reakciju kako ne bi došlo ne nepopravljive štete i intenzivnijeg narušavanja odnosa među strankama i zajednicama kojima pripadaju. Efikasnost u ovakvim i sličnim situacijama demonstrira institut *colah* koji sadrži neoborivu pretpostavku istinitosti.¹⁸²

3.5. Načela građanskog procesnog postupka u romskom sudu

Načelom dispozicije inicijativa za pokretanje postupka, održavanje u tijeku, razvoj procesnih stadija, prestanak parnice, raspolaganje predmetom i procesnim materijalom ovisi o ponašanju i volji stranaka.¹⁸³ Postupak započinje tužbom tužitelja i o njemu ovisi hoće li, kada i o čemu pokrenuti postupak jer sud nije ovlašten pokrenuti postupak po službenoj dužnosti (lat., *nemo iudex sine actore, ne procedat iudex ex officio*).¹⁸⁴ Prethodni postupak započinje inicijativom tužitelja, ali za glavnu raspravu je potrebna suglasnost obiju stranaka, no sud nije niti u kojem slučaju ovlašten na vlastitu inicijativu pokrenuti postupak.¹⁸⁵ Nakon donošenja konačne odluke, inicijativa za daljnje postupanje također ovisi o strankama (izražavanje neslaganja sa odlukom putem prigovora koji u sebi uključuje zahtjev za ponavljanjem postupka ili pokretanje postupka povodom prijedloga za ponavljanje postupka). Postupak se obustavlja jednostranom radnjom tužitelja (povlačenje tužbe), situacijama nezavisnim od dispozicija stranaka (smrt...) i dispozitivnim radnjama obiju stranaka (zaključivanje nagodbe).¹⁸⁶ Do povlačenja tužbe najčešće dolazi kad stranke uspiju naći obostrano zadovoljavajuće rješenje izvan suda, no razlozi povlačenja nisu od utjecaja na postupak.¹⁸⁷ Povlačenje tužbe ograničeno je kako bi se zaštitio tuženik od šikaniranja tužitelja jer ako se tuženik upustio u raspravljanje o glavnoj stvari, mora mu se priznati interes da se raspravljanje okonča, a ne da ga tužitelj može neograničeno tužiti za istu stvar, stoga se zahtijeva pristanak tuženika.¹⁸⁸ U interesu je tuženika/okrivljenika da se predmet iznesen pred *Krisi* riješi, kako ne bi bio ponovno tužen u istoj stvari. Iznoseći svoju obranu,

¹⁸² *Ibid.*

¹⁸³ Triva, Siniša; Dika, Mihajlo: Građansko parnično procesno pravo, VII. izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Zagreb: Narodne novine 2004., str. 127.

¹⁸⁴ *Ibid.* str. 129.

¹⁸⁵ Podatci dobiveni provođenjem intervjua sa sudionicima postupka i osobama koje imaju saznanja o *Krisi*, a koje su željele ostati anonimne.

¹⁸⁶ *Ibid.*

¹⁸⁷ *Op. cit.* u bilj. 183. str. 430.

¹⁸⁸ *Ibid.* str. 430-431.

tuženik/okrivljenik pozitivno utječe na svoj ugled (nad kojim se po podizanju tužbe nalazi oblak sumnji) pa bi donošenje odluke u korist tuženika/okrivljenika pozitivno utjecalo ne samo na konkretni spor nego i na status u zajednici.¹⁸⁹ Status u zajednici predstavlja društveni interes koji je od velikog značaja za Rome.¹⁹⁰ Predmet spora određuje tužitelj, sud je ovlašten odlučivati samo u granicama zahtjeva koji su stavljeni u postupku (lat., *ne eat judex ultra et extra petita partium*), pa tako sud nije ovlašten dosuditi više od zahtijevanog, a niti nešto drugo od zahtijevanog, ali tužiteljev zahtjev sud je ovlašten ne prihvatiti u cijelosti, pa stoga može dosuditi nešto manje.¹⁹¹ U praksi je čest slučaj, uzimajući u obzir sve okolnosti, dosuđivanje manjeg od traženog jer svrha *Krisi* jest stvoriti miroljubivo ozračje za funkcioniranje zajednice s krajnjim zadovoljenjem obiju stranaka.¹⁹² Stranke mogu slobodno raspolagati predmetom spora koje su stavile tijekom postupka; tužitelj se može odreći svog zahtjeva, tuženik može priznati zahtjev protivnika i stranke mogu zaključiti nagodbu o predmetu spora.¹⁹³

Načelo ekonomičnosti nalaže da se postupak provodi bez odugovlačenja, u razumnom roku i sa što manje troškova, odnosno da postigne što povoljniji rezultat uz što manje vremena, rada i sredstava prati poslovice *bis dat qui cito dat* (lat., dvostruko daje tko brzo daje)¹⁹⁴ i uskoj je vezi s načelom koncentracije postupka kojim se ostvaruje jedinstvo mjesta, vremena i radnje u postupku radi cjelovite i organski povezane slike o predmetu postupka i dovršavanja rasprave na jednom ročištu.¹⁹⁵

Pravila morala društva kao dinamični korektiv i dopuna statične pravne norme omogućuju zaštitu pravnog poretka i od ponašanja koja nisu, odnosno još nisu zakonskom odredbom nedopuštena.¹⁹⁶ U romskim zajednicama pravila morala sastavni su dio običaja, pa time i sastavni dio pravnog sustava Roma.¹⁹⁷

¹⁸⁹ *Op. cit.* u bilj. 185.

¹⁹⁰ *Ibid.*

¹⁹¹ *Op. cit.* u bilj. 183. str. 130-133.

¹⁹² *Op. cit.* u bilj. 185.

¹⁹³ Zakon o parničnom postupku 2023., članak 3. stavak 1. i 2.

¹⁹⁴ *Op. cit.* u bilj. 183. str. 144.

¹⁹⁵ *Ibid.*, str. 192.

¹⁹⁶ *Ibid.*, str. 136.

¹⁹⁷ *Op. cit.* u bilj. 185.

3.6. Bitne osobine kaznenopravnih sankcija

Načelo ograničavanja kaznenopravne prisile kao osnova za kaznenopravne sankcije u kaznenim sustavima ostvaruje se na više načina:

1. Kaznenopravne sankcije se propisuju samo za ponašanja koja su pogibeljna za Ustavom zaštićene vrijednosti i bez kaznenopravne prisile ne može se ostvariti zaštita u skladu s Općom deklaracijom o pravima čovjeka UN-a: „U korištenju svojih prava i sloboda svatko može biti podvrgnut samo onim ograničenjima koja su utvrđena zakonom, isključivo radi osiguranja potrebnog priznanja i poštovanja prava i sloboda drugih te radi ispunjenja pravednih zahtjeva morala, javnog reda i općeg blagostanja u demokratskom društvu.“¹⁹⁸, kao što smo napomenuli običaji u romskoj zajednici nalaze se u ravnini s Ustavom, stoga bi se navedeno odnosilo na vrijednosti zaštićene običajem.¹⁹⁹
2. Ograničenje zbog razmjernosti kaznenopravne sankcije težini počinjenog kaznenog djela prema kojem sankcije moraju biti razmjerne naravi potrebe u svakom pojedinom slučaju,²⁰⁰ pa svako odmjerenje kazne mora biti proporcionalno naravi počinjenog djela, a prilikom izricanja sigurnosnih mjera razumnom očekivanju razvoja događaja prema prijašnjem ponašanju osobe kojoj se izriče. U romskoj zajednici se zahtijeva uzimanje u obzir i ekonomskih prilika tuženika/okrivljenika jer Romi smatraju pravednost okosnicom svih odnosa. Za očekivati je da bi izostanak razmjernosti, odnosno pravednosti izazvao negodovanje stanke kojoj se izriče kazna ili sigurnosna mjera, a time i ne prihvaćanje odluke suda što bi tada rezultiralo izostavljanjem svrhe *Krisi* koja odlukom stvara miran suživot stranaka. Osim ovozemaljske pravednosti Romi pridaju značaj Božjoj pravednosti, stoga će pravda u svakom slučaju biti zadovoljena ili ljudskim posredstvom ili djelovanjem Božje volje.²⁰¹
3. Ograničenje s obzirom na krivnju i dob počinitelja, prema kojem bez krivnje nema mogućnosti izricanja sankcija i prema kojem se zahtijeva određena dob za shvaćanje

¹⁹⁸ Horvatić, Željko; Derenčinović, Davor; Cvitanović, Leo; Kazneno pravo - opći dio II (kazneno djelo i kaznenopravne sankcije), Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu (2017.), str. 201.; Opća deklaracija o pravima čovjeka, UN., 1948. članak 29. stavak. 2.

https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/src2.pdf.

¹⁹⁹ Podatci dobiveni provođenjem intervjua sa sudionicima postupka i osobama koje imaju saznanja o *Krisi*, a koje su željele ostati anonimne.

²⁰⁰ Horvatić, Željko; Derenčinović, Davor; Cvitanović, Leo; Kazneno pravo - opći dio II (kazneno djelo i kaznenopravne sankcije), Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu (2017.), str. 202.

²⁰¹ *Op. cit.* u bilj. 199.

značenja djela.²⁰² Romska zajednica, kao patrijarhalna zajednica dodaje određena ograničenja usko vezana sa stranačkom, procesnom i raspravnom sposobnosti u postupku, no o tome nešto više u dijelu o subjektima postupka.

4. Ograničenje kaznenopravne prisile samo na osobu počinitelja djela koje nalaže da sankcije budu osobnog karaktera što isključuje kolektivnu odgovornost, no praksa pokazuje da novčane kazne, koju su najčešće izricane sankcije u *Krisi* pogađaju i obitelj, a ne samo počinitelja.²⁰³ I ovdje dolazi do izražaja patrijarhalnost gdje neposredno zastupnik, otac/muž obitelji (u daljnjem tekstu: otac obitelji) djeluje u ime i za račun pripadnika cijele obitelji pa tako i tuženika/okrivljenika.²⁰⁴ Smanjuje se ekonomski standard cijele obitelji pa time novčana kazna osjetno djeluje na pripadnike obitelji.²⁰⁵

Moramo uzeti u obzir i učinak kazne *pekeline*, kojom je umanjena čast počinitelja određenih djela te su zabranjeni privatni i poslovni odnosi s tom osobom.²⁰⁶ No, osim počinitelja takvog djela, zbog uznemirenosti romske zajednice, koja smatra da su obitelj i rodbina odgovorni za odgoj, učenje običaja, življenje po običajima, odnosno stvaranje obrasca ponašanja njezinih članova kazna *pekeline* zahvaća cijelo kućanstvo.²⁰⁷ Učinak *pekeline* djeluje uzročno i stanju infamije bliže rodbine²⁰⁸, stoga možemo zaključiti da posredno romska zajednica koristi kolektivnu odgovornost kod najtežih oblika ugrožavanja vrijednosti od izričitog značenja za Rome.

Individualizacija kaznenopravnih sankcija omogućava se izborom među više vrsta i mjera kaznenopravnih sankcija, jer života realnost je da ne postoje dva istovjetna počinjenja kaznena djela iako velik broj spada pod istovjetan opis mora se uzeti u obzir načelo pravednosti i prilagođavanje sankcija prema osobitostima počinitelja kaznenog djela.²⁰⁹ Praksa u romskom zajednicama poznaje okvire kretanja sankcije²¹⁰. Tako je prilikom odmjeravanja novčanih kazni ustaljen iznos za određena djela, kao npr. određivanje plaćanja

²⁰² *Op. cit.* u bilj. 200.

²⁰³ *Ibid.* str. 202-202.

²⁰⁴ *Op. cit.* u bilj. 199.

²⁰⁵ *Ibid.*

²⁰⁶ *Ibid.*

²⁰⁷ *Ibid.*

²⁰⁸ *Ibid.*

²⁰⁹ *Op. cit.* u bilj. 200. str. 205.

²¹⁰ *Op. cit.* u bilj. 199.

tuženiku/okrivljeniku određenog iznosa kod *našaipe*.²¹¹ Raspon iznosa ovisan je kako o prijašnjim slučajevima (odnosno onoga što se uobičaji) tako i svim okolnostima konkretnog slučaja. Različite varijacije okvira nalaze se u različitim romskim zajednicama. Na primjer, prilikom odmjeravanja novčanog iznosa kod novčanog kažnjavanja *krisatori* moraju uvažiti iznos koji se uobičaji u zajednici kojoj okrivljenik pripada.²¹² Isto tako, ovisno o konkretnom slučaju uzimaju se u obzir i okolnosti poput: prijašnjeg ponašanja tuženika/okrivljenika, motiva kažnjivih ponašanja, načina počinjenja kažnjivog ponašanja, osobnih imovinskih prilika tuženika/okrivljenika, spremnosti mirnog rješavanja predmeta, odnosa prema tužitelju nakon počinjena kažnjivog djela i druge.²¹³ Odmjeravanjem *globe (romanes, novčana kazna)*, a uzimajući u obzir prethodno navedeno tuženiku/okrivljeniku se mora omogućiti nastavak dostojnog životnog standarda prema kriterijima romske zajednice.²¹⁴

Čovječnost (humanost) sadržaja i primjene kaznenopravnih sankcija sukladno Općoj deklaraciji o pravima čovjeka UN-a nitko se ne smije podvrgnut mučenju ili okrutnom, nečovječnom ili ponižavajućem postupku ili kazni i svatko ima pravo da ga se svugdje pred zakonom priznaje kao osobu²¹⁵ i Europske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda VE-a kojim nitko ne smije biti podvrgnut mučenju ni nečovječnom ili ponižavajućem postupanju ili kazni,²¹⁶ usuglašene su i romske zajednice prilikom određivanja sankcija tuženiku/okrivljeniku. U romskim zajednicama prvotno izostanak konstantnih institucija ne dozvoljava kaznu poput oduzimanja slobode, odnosno osuđivanje na kaznu zatvora jer se takva kazna ne bi mogla niti izvršiti.²¹⁷ Tako da kazna zatvora nije poznata romskim zajednicama. Osim kazne zatvora, romska zajednica ne poznaje niti smrtnu kaznu.²¹⁸ No, čak i kada bi se kazna zatvora mogla izvršiti, romska zajednica smatra oduzimanje slobode krajnje rigoroznom mjerom kojom se ne postiže svrha *Krisi*.²¹⁹ Uzimajući u obzir koristi koju oštećeni ima oduzimanjem slobode, odnosno smrtnom kaznom i uzimajući u obzir resocijativni karakter sankcija koji bi morao omogućiti okrivljenom ponovno vraćanje u društvo romska zajednica smatra da nema mjesta za izricanje sankcija poput kazne zatvora ili

²¹¹ *Ibid.*

²¹² *Ibid.*

²¹³ *Ibid.*

²¹⁴ *Ibid.*

²¹⁵ Opća deklaracija o pravima čovjeka, UN., 1948. članak 5. i 6.

https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/src2.pdf.

²¹⁶ Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, (Narodne novine, MU, br. 6/99), članak 3. <https://www.zakon.hr/z/364/%28Europska%29-Konvencija-za-zaštitu-ljudskih-prava-i-temeljnih-sloboda>.

²¹⁷ *Op. cit.* u bilj. 199.

²¹⁸ *Ibid.*

²¹⁹ *Ibid.*

smrtne kazne.²²⁰ Oduzimanje nečijeg života pod bilo kakvim okolnostima krajnje je neprihvatljivo u romskim zajednicama današnjice, a poznavatelji prakse *Krisi* prijašnjeg stoljeća, pa čak i ponešto duže povijesti nemaju saznanja o izricanju takve sankcije.²²¹ Humanost zajedno s pravičnosti čini okosnicu prihvatljivosti odluka donesenih u *Krisi* jer napominjemo opet, za prihvaćanje, a time i izvršenje odluke potreba je suglasnost izvršitelja.

Opozivost i popravljivost kaznenopravnih sankcija kojima je svrha ispravljanje moguće zablude zbog koje se sankcija provodi prema nevinoj osobi, stoga se izvršenje sankcije mora moći prekinuti, a imovinska šteta nadoknaditi.²²² Pitanje je koliko se šteta, koje je dio samo imovinska šteta, mogu nadoknaditi. Izazov koji se stavlja pred *krisatore* jest kako na pravičan način obešteti oštećenu stranku. Smatramo da je od izuzetne važnosti otvorena mogućnost ponavljanja postupka upravo zbog ovakvih situacija. Na uštrb tome stoji određena pravna nesigurnost u vidu neizvjesnosti odluke, odnosno stanja kojeg stvara odluka, no uzimajući u obzir da je romska zajednica zatvorena zajednica smatra se je nesigurnost svedena na minimalnu razinu.²²³ Vremenski period za opoziv i popravljanje sankcija nije ograničen, i tako romska zajednica u izboru između pravne nesigurnosti i pravednosti pridaje prednost pravednosti.²²⁴

²²⁰ *Ibid.*

²²¹ *Ibid.*

²²² *Op. cit.* u bilj. 200., str. 209.

²²³ *Op. cit.* u bilj. 199.

²²⁴ *Ibid.*

4. SUBJEKTI

4.1. Opće napomene

Krisi je postupak namijenjen isključivo za Rome.²²⁵ Stoga da bi se moglo sudjelovati u postupku bilo na strani tužitelja bilo na strani tuženika/okrivljenika zahtjeva se romski identitet, a za romske suce (*romanes*, *krisatora*) osim toga, zahtijevaju se i dodatna obilježja.²²⁶ Romski identitet je izgrađen na bazi romskih običaja, kojih je dio i *Krisi*, a i jezik. Jezik koji se koristi na *Krisi* djeluje eliminatorno za osobe koje ga ne poznaju, odnosno koje ne pripadaju romskim zajednicama uopće ili romskim zajednicama gdje nisu sačuvani običaji, a time i jezik.²²⁷ Tako da *gajže* (*romanes*, osobe koji nisu Romi) nisu ovlašteni sudjelovati kao subjekti postupka u *Krisi*.²²⁸

Prvo pitanje je, bi li se mogao praksi pojaviti slučaj Roma koji ne poznaju romski jezik, a koji žele koristiti institut *Krisi*. Smatramo da je to iznimno rijedak slučaj pa gotovo apsurdan upravo zbog toga što takvi Romi ne bi bili upoznati s romskim običajima koji bi se primjenjivali u *Krisi*. Stoga, poznavanje jezika predstavlja jedan od glavnih, ako ne i glavni indikator poznavanja običaja.²²⁹ Korištenje instituta *Krisi* namijenjeno je za osobe koje su upoznate s običajima, tako da gledano teleološko bespredmetno je govoriti o osobama, koje čak iako su Romi ne primjenjuju ili ne poznaju običaje, da bi svoja prava htjeli ostvariti putem *Krisi*.

Drugo pitanje bilo bi pojavljivanja *gajže* koje žele ostvariti svoja prava putem *Krisi*. Naime, praksi je poznato sklapanje braka između Roma i *gajže* gdje prihvaćanjem romskih običaja, odnosno učenjem, a potom i življenjem u skladu s romskim običajima moglo bi se otvoriti prostora za raspravom o tome bi li tada mogli *gajže* postati subjektom *Krisi*.²³⁰ Postajanjem dijela romske zajednice i aktivnom participacijom postoji mogućnost otvaranja

²²⁵ Podatci dobiveni provođenjem intervjua sa sudionicima postupka i osobama koje imaju saznanja o *Krisi*, a koje su željele ostati anonimne.

²²⁶ *Ibid.*

²²⁷ *Ibid.*

²²⁸ Weyrauch, Walter O.; *Gypsy Law: Romani Legal Traditions and Culture*, University of California Press, 2001., str. 52.

²²⁹ *Op. cit.* u bilj. 225.

²³⁰ *Ibid.*

vrata za korištenje *Krisi*.²³¹ Vjerujemo da će ovo pitanje dobiti na važnosti protekom vremena upravo zbog sve češćih slučajeva tzv. miješanih brakova između Roma i *gajže*. Smatramo da će od izuzetnog značaja prilikom takvih brakova biti upravo težnja za očuvanjem običaja, odnosno sklonost samih Roma prema romskim običajima.

Poučeni dosadašnjom praksom moramo napomenuti kako do sad nije poznat slučaj u kojem su *gajže* bili dio sastava *krisatora* koji donose odluku, stoga smatramo da je obnašanje funkcije *krisatora* namijenjeno isključivo za Rome i nije za očekivati promjene po tom pitanju zbog statusa kojeg uživaju *krisatori* u romskim zajednicama, a za kojeg važi da nije lako doseživ.²³²

4.2. Romski suci – *krisatora*

4.2.1. Imenovanje, broj i karakteristike *krisatora*

Svaka osoba ima pravo na pravično suđenje koje spada u temeljna ljudska prava, a koje nije ostvarivo bez nepristranih sudaca. *Ad hoc* sazivanje suda i odsustvo institucionalizacije stalnog tijela koji bi bilo zaduženo za imenovanje *krisatora* uzrokovalo je potrebu da se u prethodnom postupku imenovanje vrši stranačkom autonomijom.²³³ Svaka od stranka je slobodna u predlaganju *krisatora*.²³⁴ Status potencijalnih *krisatora* imenovanih od tužitelja, stječu tek prihvaćanjem imenovanjem tako da se ne radi o jednostranoj izjavi volje stranke, već o dvostranom odnosu imenovatelja i potencijalnih *krisatora*, no prijedlog potencijalnih *krisatora* imenovanih od tužitelja potrebno je odobriti od protivne stranke, odnosno potrebna je suglasnost obiju stranaka za imenovanje sastava *krisatora*.²³⁵ Stranka predlagatelj samim prijedlogom izražava svoju volju za imenovanje, a protivna stranka izražava svoju volju prihvaćanjem prijedloga.²³⁶ Stranka koja odbija prijedlog stranke predlagatelja nije dužna obrazložiti odbijanje prijedloga.²³⁷ Postupak predlaganja ponavlja se

²³¹ *Ibid.*

²³² *Ibid.*

²³³ Podatci dobiveni provođenjem intervjua sa sudionicima postupka i osobama koje imaju saznanja o *Krisi*, a koje su željele ostati anonimne.

²³⁴ *Ibid.*

²³⁵ *Ibid.*

²³⁶ *Ibid.*

²³⁷ *Ibid.*

sve dok se stranke u konačnosti ne usuglase s prijedlozima.²³⁸ Subjekti postupka trebali bi predlagati imenovanje prema najboljoj savjesti imajući u vidu osiguranje kvalitete i učinkovitosti u konkretnom postupku.²³⁹

Zasigurno, postojanje sumnje u nepristranost osobe valjan je razlog da se takvoj osobi onemogućiti sudjelovanje u *Krisi* u svojstvu *krisatori* (*romanes*, sudac). Iako se ne traži razlog odbijanja prijedloga, ne smijemo izgubiti iz vida kako se radi o relativno zatvorenoj zajednici gdje je zajednica upoznata s ponašanjem, moralom, ugledom, časti i drugim te pravnim i ekonomskim vezama pojedinaca. Praksa pokazuje kao najučestalije razloge odbijanja prijedloga: ne poznavanje običaja stranke koja kojoj je notificiran prijedlog za imenovanjem, očekivana pristranost prilikom donošenja odluke, očekivana koruptivnost predložene osobe, narušeni odnosi predložene osobe sa strankom ili s nekim od obitelji stranke, rodbinska veza sa strankom predlagatelja i ostale razloge.²⁴⁰

Broj *krisatora* koji donosi odluku varira ovisno o slučaju, a uvijek se imenuje neparan broj *krisatora*.²⁴¹ Neparan broj uvjet je radi donošenja odluka relativnom većinom.²⁴² Praksa pokazuje da se najčešće imenuje pet (5) *krisatora* ukupno, svaka od stranaka po dva (2) i za zadovoljenje uvjeta neparnosti *krisatori* mogu predložiti jednog (1) kojeg moraju obje stranke prihvatiti.²⁴³ U praksi je najčešći slučaj rješavanja neparnosti, koja je nužna, sustavom u kojem jedna od stranaka imenuje $X+1$ *krisatora*, X predstavlja broj *krisatora* koje imenuje svaka stranka, a 1 predstavlja dodatnog *krisatora* od jedne od stranaka.²⁴⁴ Iako se ovaj sustav naizgled čini nepravedan, on to u suštini nije jer je za sastav *Krisi* potrebno svakog pojedinog *krisatora* odobriti od obje stranke, a jedno od glavnih obilježja *krisatora* jest nepristranost. Suzdržanost *krisatora* prilikom donošenja odluke nije moguća, jer bi time bila ugrožena njihova svrha i razlozi imenovanja.²⁴⁵ Imenovanje jednog (1) *kristora* koji bi sam donosio odluku nije poznat u praksi.²⁴⁶

²³⁸ *Ibid.*

²³⁹ *Ibid.*

²⁴⁰ *Ibid.*

²⁴¹ *Ibid.*

²⁴² *Ibid.*

²⁴³ *Ibid.*

²⁴⁴ *Ibid.*

²⁴⁵ *Ibid.*

²⁴⁶ *Ibid.*

Svrha *krisatora* jest donijeti pravičnu odluku, a razlozi imenovanja usko su vezani za karakteristike osobe poput: poznavanja romskih običaja (poželjno obiju stranka, potrebno barem jedne od stranaka), ugleda u romskim zajednicama, moralnosti, čestitosti, istinoljubivosti, nepristranosti, poštenja, empatije, odlučnosti, nepotkupljivosti, pravednosti i drugi.²⁴⁷ Iako nisu iscrpno navedene sve osobine može se zaključiti kako se radi o osobama od visokog povjerenja kojih krasi društveno poželjne karakteristike. Moramo napomenuti da se radi o višegodišnjem zapažanju članova romske zajednice o karakteristikama osoba koje može sezati u desetljeća.²⁴⁸ Upravo period koji se uzima u obzir za stjecanje karakteristika utječe i na sam odabir *krisatora*, tako da će tu funkciju obnašati u najčešćem slučaju osobe starije životne dobi.²⁴⁹ Tako da bi se u užem izboru za imenovanje nalazile starješine, no praksa poznaje i imenovanje *krisatora* mlađe životne dobi.²⁵⁰ Istaknuli bismo da se pojam pravednosti očituje tijekom cijeloga života pa tako i prilikom odmjeravanja kazne gdje se naglašava razmjernost i individualizacija kazne.²⁵¹ Tako da se ne bi moglo smatrati jednakost svih prema odmjeravanju kazne, nego *paria copulantur paribus* (lat., jednako se s jednakim povezuje). Mandat je ograničen na konkretan slučaj, no postoji tendencija da se određene osobe zbog visokog statusa učestalije predlažu za *krisatora*.²⁵²

4.2.2. Prava i obveze *krisatora*

Prava i obveze *krisatora* mogu se gotovo pa izjednačiti s pravima i obvezama arbitara u arbitražnom postupku.²⁵³ Prvenstveno je potreban pristanak predložene osobe za obnašanje funkcije, no za razliku od arbitra *kristatori* svoj pristanak izražavaju isključivo usmeno.²⁵⁴ Kao temeljna obveza ističe se poštivanje volje stranaka, pošteno i kvalitetno provođenje postupka i donošenje odluka, uz poštivanje temeljnih načela.²⁵⁵ Odlučivanjem po pravičnosti (lat., *ex aequo et bono*), koje ima različita značenja u pravnoj doktrini i praksi uključuje shvaćanje prema kojem se pri odlučivanju nalazi rješenje prema konkretnim odnosima stranke, prihvatljivo za obje stranke u kojem osobe koje odlučuju nisu strogo vezane normama ako smatraju da bi njihova primjena proizvela nepravične učinke. Odlučivanjem po

²⁴⁷ *Ibid.*

²⁴⁸ *Ibid.*

²⁴⁹ *Ibid.*

²⁵⁰ *Ibid.*

²⁵¹ *Ibid.*

²⁵² *Ibid.*

²⁵³ Opširnije o tome; *op. cit.* u bilj. 84., str. 91-95 i 224- 227.

²⁵⁴ *Op. cit.* u bilj. 233.

²⁵⁵ *Ibid.*

pravičnosti nikako se ne smije zanemariti volja stranaka, niti obveza obrazlaganja odluke i mora se voditi računa o običajima.²⁵⁶ Kao prednosti *Krisi* naveli smo kratkoću trajanja postupka, a koja dolazi između ostalog do izražaja zbog obveze ekspeditivnog vođenja postupka kojim se izbjegava odugovlačenje, a usmjeravanjem i koncentracijom postupka dolazi do željenih kvalitetnih rezultata. Obveza obavještanja stranaka o relevantnim okolnostima koje bi mogle ukazati na sumnju u nezavisnost i nepristranost nije nepoznata romskom zajednicama, ali isto tako nije ni od velikog značaja zbog relativne zatvorenosti zajednice i poznavanja činjenica unutar zajednice.²⁵⁷ Obveza donošenja odluke kao glavni razlog sazivanja *Krisi*.²⁵⁸ Obveza obrazlaganja donesene odluke kojom upoznaje stranke o odlučujućim razlozima za takav ishod.²⁵⁹ Osim stranaka, s razlozima donošenja upravo takve odluke upoznaje se i uža romska zajednica kojoj pripadaju stranke, a posredno i šira zajednica.²⁶⁰ Transparentnost je nužna jer se obrazlaganjem odluke neposredno stvara mišljenje o pravednosti svih subjekata postupka prilikom konkretnog slučaja u zajednici.²⁶¹ Nakon donošenja odluke *krisatora* ili nakon sklapanja nagodbe, a po pristanku stranaka na odluku, *krisatorima* ostaje dužnost da snagom svog autoriteta u romskoj zajednici dođe do izvršenja donesene odluke/nagodbe jer oni predstavljaju osobe od povjerenja.²⁶² Ova dužnost uključuje obvezu svojevrsnog stvaranja pritiska na stranku koja izbjegava ili odugovlači izvršenje odluke/nagodbe.²⁶³ Ne postoji mehanizam koji bi primorao stranku na izvršenje odluke/nagodbe, no nagodba/odluka imaju svojstva *gentlemen's agreement-a* koji počiva na moralu i čije je izvršenje pitanje časti²⁶⁴, a koji uključuje sve subjekte postupka. Tako da *krisatori* snagom svog autoriteta u zajednici pozitivno djeluju na stranačko izvršenje odluke.²⁶⁵

Osim obveza, *krisatori* imaju i određena prava. Poput arbitara u arbitraži i oni imaju pravo na naknadu i nagradu.²⁶⁶ Pravo na nagradu za trud, sposobnosti i provedeno vrijeme ima svaki od *krisatora*, osim ako je se nisu odrekli, a praksa pokazuje kako su ti slučajevi

²⁵⁶ *Ibid.*

²⁵⁷ *Ibid.*

²⁵⁸ *Ibid.*

²⁵⁹ *Ibid.*

²⁶⁰ *Ibid.*

²⁶¹ *Ibid.*

²⁶² *Ibid.*

²⁶³ *Ibid.*

²⁶⁴ *Ibid.*; *Op. cit.* u bilj. 1., *gentlemen's agreement*.

²⁶⁵ *Op. cit.* u bilj. 233.

²⁶⁶ *Ibid.*

rijetkost.²⁶⁷ Nagrada se izražava novčanim iznosom koji se razlikuje ovisno o slučaju.²⁶⁸ Iznos nagrade dogovara se pojedinačno za svakog *krisatora*.²⁶⁹ Svaka stranka dogovora iznos s onim kojeg je odabrala kao potencijalnog *krisatora*.²⁷⁰ Najučestaliji iznosi koji se pojavljuju u praksi iznose od dvije (2) tisuće eura do pet (5) tisuća eura.²⁷¹ Važeće pravilo koje se koristiti jest da svaka stranka isplaćuje nagradu i naknadu za *krisatore* kojeg je imenovala.²⁷² Pravo na naknadu pripada *krisatorima* u svakom slučaju za razliku nagrade.²⁷³ Naknada obuhvaća izdatke koje su *krisatori* imali zbog sudjelovanja u postupku, tipično to su: troškovi puta, troškovi smještaja, prehrane i drugi.²⁷⁴ Iako sustav *Krisi* ne poznaje odluku o troškovima, ona je ukomponirana u konačnu odluku²⁷⁵, odnosno *krisatori* prilikom donošenja odluke uzimaju u obzir već nastale izdatke za naknadu i ugovorene za nagradu. Stoga će se stranka koja je uspjela sa svojim zahtjevom regresno namiriti svoje troškove naknade jer ti troškovi nastaju prije odluke *krisatora*.²⁷⁶ Pitanje nagrade drugačije je uređeno jer se *krisatorima* nagrada isplaćuje tek nakon konačne odluke *krisatora*, tako da stranka koja je uspjela za zahtjevom iz dobivenog novčanog iznosa isplaćuje *krisatore* koje je ona imenovala.²⁷⁷

4.3. Stranke

4.3.1. Općenito

Tužitelj je onaj koji podiže/zahtijeva *Krisi (romanes, savo vazdel/mangel e Krisi)*, a tuženik/okrivljenik je onaj protiv kojeg se podiže/zahtijeva *Krisi (romanes, pe kaste vazdelpel/magelpel e Krisi)*²⁷⁸ – ovdje je vidljiv opisni karakter pojmova što dovodi do zaključka kako u romskom jeziku (*romanes*) ne postoji pojam tužitelja i tuženika/okrivljenika, ali se funkcionalno izjednačava s formalnim pojmovima tužitelja i tuženika/okrivljenika. Mješoviti karakter i ovdje dolazi do izražaja tako da smatramo da je najispravnije koristiti

²⁶⁷ *Ibid.*

²⁶⁸ *Ibid.*

²⁶⁹ *Ibid.*

²⁷⁰ *Ibid.*

²⁷¹ *Ibid.*

²⁷² *Ibid.*

²⁷³ *Ibid.*

²⁷⁴ *Ibid.*

²⁷⁵ *Ibid.*

²⁷⁶ *Ibid.*

²⁷⁷ *Ibid.*

²⁷⁸ Podatci dobiveni provođenjem intervjua sa sudionicima postupka i osobama koje imaju saznanja o *Krisi*, a koje su željele ostati anonimne.

pojam tuženik/okrivljenik, stoga ćemo u ovom radu koristiti kao stranke u *Krisi* tužitelja i tuženika/okrivljenika.

Zasnivanje procesnog položaja stranka specifičan zato što je postupak podijeljen na dvije faze. Tužiteljeva prva faza uključuje obavještanje potencijalnih *krisatora* o identitetu osobe tuženika/okrivljenika, predmetu, činjenicama i dokazima te o namjeri sazivanja *Krisi*.²⁷⁹ Tužitelj u ovoj fazi nije stekao još potpuni položaj, nego je samoprozvani, potencijalni, možebitni, eventualni... jer se njegov položaj čini ovisnim o prihvaćanju ulaska u postupak tuženika/okrivljenika.²⁸⁰ Tek prihvaćanjem upuštanja tuženika/okrivljenika u *Krisi*, tužitelj zauzima svoj položaj u punom smislu.²⁸¹

Pitanje stjecanja položaja tuženika/okrivljenika u *Krisi* također je podijeljen u dvije faze.²⁸² Prva faza obuhvaća određivanje mimo njegovo volje koje ga stavlja u položaj eventualnog, potencijalnog, mogućeg tuženika/okrivljenika od momenta kada su *krisatori* obaviješteni prvenstveno o njegovom identitetu.²⁸³ Druga faza nastaje trenutkom prihvaćanja upuštanja u *Krisi* i stjecanjem položaja okrivljenika/tužitelja u punom smislu koje se notificira potencijalnim *krisatorima*.²⁸⁴

Stoga, položaj stranke stječe se suglasnim voljama tužitelja i tuženika/okrivljenika. Postupak je čisto stranački i mogu sudjelovati samo dvije stranke koje su u potpunosti ravnopravne²⁸⁵, ali se ne može izbjeći faktična nejednakost koja najčešće proizlazi iz razlike u imovinskim prilikama. Nositelji su suprotstavljenih funkcija optužbe i obrane te su uvijek različitih interesa, a najčešće suprotnih.²⁸⁶ Postupak *Krisi* nije moguće voditi protiv nepoznate osobe.²⁸⁷ Sukcesija u položaj stranke u *Krisi* nije poznat u romskim zajednicama, pa bi se na primjer smrću jedne od stranaka obustavio postupak.²⁸⁸

²⁷⁹ *Ibid.*

²⁸⁰ *Ibid.*

²⁸¹ *Ibid.*

²⁸² *Ibid.*

²⁸³ *Ibid.*

²⁸⁴ *Ibid.*

²⁸⁵ *Ibid.*

²⁸⁶ *Ibid.*

²⁸⁷ *Ibid.*

²⁸⁸ *Ibid.*

4.3.2. Stranačka, procesna i raspravna sposobnost te zastupanje.

Sve su fizičke osobe pravno sposobne, ali da bi sudjelovale u svojstvu stranka u *Krisi* potrebna im je stranačka sposobnost koja omogućava osobi da bude tužitelj ili tuženik/okrivljenik u *Krisi*.²⁸⁹ Uvjetovana je prvenstveno romskom nacionalnošću uz moguća odstupanja koja smo naveli u radu. Spada u permanentne osobine tuženika/okrivljenika, ali ne i tužitelja te nije zavisna o konkretnoj parnici.²⁹⁰ Stranačku sposobnost u romskim zajednicama nemaju pravne osobe.²⁹¹ Za fizičke osobe, tužitelja i tuženika/okrivljenika ne postoji dobna granica kao trenutak kojim se stječe stranačka sposobnost, već se određuje stupnjem zrelosti i ekonomske stabilnosti koja se najčešće preklapa s trenutkom nakon osnivanja obitelji.²⁹² Takva obitelj više nije pod utjecajem muževog oca, odnosno prestaje obitelj koja uključuje muževe roditelje i njihove potomke s njihovim ženama.²⁹³ Romske obitelji utemeljene su na patrijarhalnom uređenju stoga bi određena samostalnost i postajanje oca obitelji kao svojevrsnog modificiranog oblika *pater familias*-a (lat., otac obitelji) svojih novih obitelji bila glavna pretpostavka za nastanak stranačke sposobnosti.²⁹⁴ Jedan od razloga je i financijska sposobnost, jer su kazne najčešće novčane, a smatra se da osoba koja nije sklopila brak nije ekonomski dovoljno etablirana i neovisna pa stoga ne bi mogla ispuniti odluku *Krisi*.²⁹⁵ Otac obitelji u romskom zajednicama ima više ulogu upravljanja i zastupanja negoli zapovijedanja.²⁹⁶ On je ovlašten poduzimati sve radnje u *Krisi* s neposrednim učinkom za članove kućanstva.²⁹⁷ Njegovo zastupanje je u ime i za račun zastupane osobe.²⁹⁸ Kao glava obitelji preuzima odgovornost za nauk o običajima i poštivanje običaja članova njegovog kućanstva²⁹⁹, što implicira dužnost poznavanja romskog jezika kao jezika komuniciranja na *Krisi* i poznavanja običaja bez kojih je bespredmetno sazivanje *Krisi* jer će se o povredama običaja raspravljati i na njima temeljiti odluke *krisastora*.

²⁸⁹ Podatci dobiveni provođenjem intervjua sa sudionicima postupka i osobama koje imaju saznanja o *Krisi*, a koje su željele ostati anonimne.

²⁹⁰ *Ibid.*

²⁹¹ *Ibid.*

²⁹² *Ibid.*

²⁹³ *Ibid.*

²⁹⁴ *Ibid.*

²⁹⁵ *Ibid.*

²⁹⁶ *Ibid.*

²⁹⁷ *Ibid.*

²⁹⁸ *Ibid.*

²⁹⁹ *Ibid.*

Uzima se da njegova izražena volja, predstavlja volju cijelog kućanstva iz čega se može zaključiti da će prije poduzimanja određenih radnji biti prethodnog usuglašavanja volja cijelog kućanstva prilikom kojeg se mišljenja, savjeti i prijedlozi osoba koje zastupa otac obitelji uzimaju u obzir.³⁰⁰ Procesna sposobnost preklapa se sa stranačkom sposobnosti.³⁰¹ Procesna sposobnost podrazumijeva sposobnost za samostalno i valjano poduzimanje radnji u *Krisi*. Praksa poznaje određene izuzetke u kojima i dalje roditelj kao otac zastupa svoje potomke koja imaju stranačku, a time i procesnu sposobnost.³⁰² Osim djece, takav otac obitelji zastupa i odgovoran je za sve članove kućanstva, pa tako i ženu.³⁰³ Ne zalazeći dublje u obiteljsko uređenje odnosa i status ženskih osoba istaknut ćemo najučestaliji pojavni oblik u *Krisi* prema kojem muž zastupa ženu, odnosno otac zastupa sve potomke i muške i ženske.³⁰⁴ Žena i djeca mogu sudjelovati u postupku u svojstvu svjedoka.³⁰⁵

Raspravna sposobnost kao faktička sposobnost sudjelovanja u *Krisi* predviđena je za oca obitelji, uz određene izuzetke.³⁰⁶ U slučaju psihičkih ili fizičkih nedostataka oca obitelji, tada će se kao zastupnik na strani tužitelja, odnosno tuženika/okrivljenika pojaviti osoba koja je srodnik u uzlaznoj upravnoj liniji prvenstveno – ascendent, a supsidijarno srodnik po pobočnoj liniji najbližeg mogućeg stupnja sa statusom oca obitelji i to bilateralno - ili po očevoj ili po majčinoj liniji.³⁰⁷ Naravno, potrebna je suglasnost volja osoba kojih se zastupa i srodnika koji će zastupati, pa tako ako najbliži srodnik ne prihvati zastupanje, dolazi red na sljedećeg srodnika prema pravilu *quod generationes, tot gradus* (lat., koliko poroda, toliko stupnjeva).³⁰⁸

Kao napomenu istaknut ćemo da za valjano sklapanja braka nije uvjet punoljetnost (18) godina, ali se za valjano sklapanje braka djece zahtijeva pristanak oca obitelji³⁰⁹, što ćemo vidjeti kasnije u radu da je jedan od najčešćih razloga sazivanja *Krisi*. Stranačku sposobnost, a time i procesnu sposobnost tužitelja moguće je ukinuti odlukom *Krisi* u kojoj se izriče kazna *pekelime* (*romanes*, progon).³¹⁰ Takva osoba stoga ne bi mogla biti tužiti, ali bi se

³⁰⁰ *Ibid.*

³⁰¹ *Ibid.*

³⁰² *Ibid.*

³⁰³ *Ibid.*

³⁰⁴ *Ibid.*

³⁰⁵ *Ibid.*

³⁰⁶ *Ibid.*

³⁰⁷ *Ibid.*

³⁰⁸ *Ibid.*

³⁰⁹ *Ibid.*

³¹⁰ *Ibid.*

mogla pojaviti u svojstvu tuženika/okrivljenika.³¹¹ Detaljnije o učincima *pekeline* u dijelu o odlukama koje donosi *Krisi*.

³¹¹ *Ibid.*

5. POSTUPAK

5.1. Uvod

Nastankom situacija u kojima je došlo do spora, romska zajednica, a i stranke imaju interes za žurnim, efikasnim i pravičnim rješenjem za ozdravljenje odnosa stranaka uvažavajući interese obje stranaka.³¹² Prije svega dužnost je stranaka težiti mirnom suživotu poštujući običaje.³¹³ Po narušavanju odnosa, odnosno nastankom spora na strankama leži odgovornost pronalaska zadovoljavajućeg rješenja za obje stranke.³¹⁴ U ovom stadiju moguće su različite varijante koje sprječavaju sazivanje *Krisi* poput *colah*, priznavanja navoda od stranke koja će imati ulogu tuženika/okrivljenika, i druge kojima postaje suvišno donositi odluku, jer nema više spora o kojem bi se trebala donositi odluka.³¹⁵ Razlozi koji ovdje sprječavaju sazivanje *Krisi* u daljnjem tijeku, bilo u prethodnom postupku ili na *Krisi* imat će učinak obustave postupka.³¹⁶

5.2. Prethodni postupak i mirenje

Ukoliko stranke same ne žele ili ne mogu postići sporazumno rješenje utoliko je potreban postupak mirenja u kojem, osim stranka sudjeluju i treće osobe koje su najčešće osobe od povjerenja u srodstvu sa strankama.³¹⁷ Uključivanjem trećih osoba možemo govoriti da započinje prethodni postupak.³¹⁸ Razlozi uključivanja trećih osoba bili bi teško narušeni odnosi stranaka, ne poznavanje razloga povrede običajnog prava druge stranke i drugi.³¹⁹ U ovoj fazi se tuženik/okrivljenik upoznaje s razlozima optužbe, ako to već ne proizlazi iz naravi spora po logičkom slijedu.³²⁰ U slučaju da dolazi do upoznavanja s optužbom ona se iznosi u šturom obliku, a detaljnije se iznosi prilikom notificiranja od strane potencijalnih

³¹² Podatci dobiveni provođenjem intervjua sa sudionicima postupka i osobama koje imaju saznanja o *Krisi*, a koje su željele ostati anonimne.

³¹³ *Ibid.*

³¹⁴ *Ibid.*

³¹⁵ *Ibid.*

³¹⁶ *Ibid.*

³¹⁷ *Ibid.*

³¹⁸ *Ibid.*

³¹⁹ *Ibid.*

³²⁰ *Ibid.*

krisatora.³²¹ Načelno, mirenje je faza pokušaja izgladivanja međusobnih odnosa stranaka, najčešće uključivanjem srodnika, a obvezatnost se sastoji u pokušaju putem izmiritelja naći rješenje zadovoljavajuće za obje stranke.³²² Izmiritelj ne mora biti nužno srodnik³²³, no razumno je očekivati da će angažman srodnika ili bliskog prijatelja kao osoba od povjerenja biti veći, a time i uspješniji u nalaženju obostrano zadovoljavajućeg rješenja. Od uspješnosti mirenja, sposobnosti izmiritelja i volje stranaka ovisi hoće li se postupak nastaviti ili će se obustaviti.³²⁴ Praksi je poznat velik broj pozitivnih ishoda mirenja.³²⁵ Kao i u cijelom sustav *Krisi* i ovdje dolazi do izražaja autonomija volje stranka.³²⁶ Stoga, mirenje nije provedivo ako se jedna od stranaka protivi tome.

Neuspješnost mirenja ili uskrata volje za mirenjem dovodi do nastavka prethodnog postupka.³²⁷ Sljedeća faza obuhvaća imenovanje potencijalnih *krisatora* od strane tužitelja koji na formalniji i detaljniji način usmeno notificiraju tuženika/okrivljenika.³²⁸ Usmena notifikacija sastoji se od: informiranja o identitetu tužitelja; optužnice³²⁹ kojom se detaljnije upoznaje tuženika/okrivljenika s opisom djela iz kojega proistječu običajna obilježja koja mu se stavljaju na teret; upoznavanja s tvrdnjama o činjenicama na kojima tužitelj zasniva svoju optužbu; prijedloga o dokazima kojima se navedene činjenice mogu utvrditi; prijedloga za određivanje mjesta i vremena izvođenja rasprave; prijedloga za djelomično imenovanje *krisatora* i poziva za imenovanjem ostatka potrebnih *krisatora*; zahtijeva tužitelja i fakultativnog zahtijeva za obostrano polaganje kaucije.³³⁰

U slučaju zahtijevanja kaucije, ona se polaže u gotovom novcu, a visinu iznosa za kauciju postavlja stranka koja kauciju zahtijeva.³³¹ Obje stranke u pravilu polažu jednake novčane iznose za kauciju.³³² Iznosi za kauciju variraju, a smatra se da će stranka koja želi dokazati svoju istinu pristati čak i na visoki iznos koji je jednak ili manji od cjelokupnog

³²¹ *Ibid.*

³²² *Ibid.*

³²³ *Ibid.*

³²⁴ *Ibid.*

³²⁵ *Ibid.*

³²⁶ *Ibid.*

³²⁷ *Ibid.*

³²⁸ *Ibid.*

³²⁹ Zbog mnijenja Roma da je *Krisi* kazneni postupak naklonili smo se pojmu optužnice, no smatramo da bi pojam tužbe također bio odgovarajući.

³³⁰ *Op. cit.* u bilj. 312.

³³¹ *Ibid.*

³³² *Ibid.*

iznosa u zahtjevu.³³³ Zahtijevanje kaucije za suprotnu stranku može djelovati eliminatorno, pogotovo kada nije sigurna u svoje tvrdnje.³³⁴ Tako da će labilne, neutemeljene tvrdnje koje su dovele do spora izgubiti svoj značaj i time će doći na vidjelo istinitost sadržaja tvrdnji stranke koja je spremna položiti kauciju za razliku od one stranke koja to nije.³³⁵ Tako da se tim institutom sprječava zloupotreba sazivanja *Krisi*, a zbog zatvorenosti zajednice takvu osobu, koja je spremna iznositi tvrdnje ali koja nije spremna novčano poduprijeti svoje tvrdnje sustiže loš glas, smanjenje ugleda, smanjenje statusa, odnosno smanjenje reputacije (*romanes, hiro*).³³⁶ Svrha kaucije jest iskazivanje sigurnosti u svoje tvrdnje, sigurnost u pokriće troškova uzrokovanih sazivanjem *Krisi* i sigurnost da će stranka koja izgubi u *Krisi* moći isplatiti novčani iznos određen u odluci *krisatora*.³³⁷ Po odluci *krisatora*, kaucija će biti korištena za izvršenje donesene odluke i to tako da će se iznos koji je položila stranka koja nije uspjela sa svojim zahtjevom, odnosno obranom biti uračunat u konačnu odluku dodjeljivanjem stranci koja je uspjela sa svojim zahtjevom, odnosno obranom.³³⁸ Stranci koja je uspjela sa svojim zahtjevom, odnosno obranom položena kaucija se vraća.³³⁹

Najvažniji dio ove faze jest prihvaćanje ili odbijanje tuženika/okrivljenika da se upusti u *Krisi*.³⁴⁰ Tužitelj/okrivljenik može prihvatiti upuštanje ili odbiti ne navodeći razloge odbijanja upuštanja u *Krisi*.³⁴¹ U slučaju da prihvati sudjelovanje, tada se usmeno putem potencijalnih *krisatora* dogovaraju o mjestu i vremenu rasprave te o punom sastavu *krisatora*.³⁴² U slučaju da ne prihvati upuštanje, tada tužitelju ne preostaje ništa drugo nego li zahtijevati ostvarenje svojeg prava putem državnog pravosuđa, a romskoj zajednici dat do znanja da se radi o osobi koju treba zahvatiti infamija.³⁴³ Stoga možemo zaključiti da do *Krisi* dolazi samo po suglasnosti volja obiju stranaka. Kao što smo naveli, shvaćanje romske zajednice jest da se državni organi aktiviraju supsidijarno, odnosno pridaje se prednost *Krisi*. Prvenstveno do toga dolazi zbog razlike u vrednotama koje su zaštićene ili u intenzitetu zaštite vrednota i stvaranja okruženja u kojem će doći do izražaja interes obiju stranaka.³⁴⁴

³³³ *Ibid.*

³³⁴ *Ibid.*

³³⁵ *Ibid.*

³³⁶ *Ibid.*

³³⁷ *Ibid.*

³³⁸ *Ibid.*

³³⁹ *Ibid.*

³⁴⁰ *Ibid.*

³⁴¹ *Ibid.*

³⁴² *Ibid.*

³⁴³ *Ibid.*

³⁴⁴ *Ibid.*

5.3. Rasprava – *Krisi*

Rasprava je centralni stadij *Krisi*, za koju je nužna suglasnost svih sudionika postupka.³⁴⁵ Na raspravi se razmatraju činjenice od kojih ovisi osnovanost optužnice.³⁴⁶ Dolaze do izražaja prethodno navedena načela i obilježja jer *krisatori* donose odluku o optužnici primjenjujući običaje na temelju neposrednog, usmenog, javnog i kontradiktornog raspravljanja stranaka pred *krisatorima* uzimajući u obzir procesnu građu činjenica i dokaza koju su prikupile stranke najčešće na jednom okupljanju sudionika postupka.³⁴⁷

Rasprava se može održati jedino kada su obje stranke prisutne, dovoljna je odsutnost jedne stranke da se onemogući *Krisi*.³⁴⁸ Praksa poznaje odluku zajednice bez sazivanja *Krisi*, a koja uključuje svojevrsnu infamiju kao odluku zajednice bez nužnosti prisustva osobe kojoj se dodjeljuje.³⁴⁹

U slučaju odsutnosti tuženika/okrivljenika nije moguće održati *Krisi* jer bi se time kršilo načelo pravičnosti.³⁵⁰ Naime, tuženik/okrivljenik nema priliku iznijeti svoju obranu i činjenice koje njemu idu u korist jer nije niti znao za postupak dok u drugom slučaju on samovoljno ne pristupa ili odustaje od započetog postupka jer se ne slaže s njegovim provođenjem.³⁵¹ Zbog toga dolazi ili do odgode, ako postoje opravdani razlozi, ili do obustave *Krisi*.³⁵² Istaknuli bismo da praksi nije poznato odustajanje, jer se u prethodnom postupku treba utvrditi volja stranaka za sudjelovanjem i takvo postupanje smatralo bi se zloporabom prava koje bi se odrazilo na ugled i status tuženika/okrivljenika i njegove obitelji te se smatra da bi troškove *krisatora* i ostale troškove vezane uz postupak snosio u potpunosti tuženik/okrivljenik.³⁵³

Rukovođenje raspravom spada u ovlasti *krisatora* kao vijeća, ali oni između sebe odbiru jednu osobu koja će na prikladan način voditi postupak u ime cijelog sastava.³⁵⁴

³⁴⁵ Podatci dobiveni provođenjem intervjua sa sudionicima postupka i osobama koje imaju saznanja o *Krisi*, a koje su željele ostati anonimne.

³⁴⁶ *Ibid.*

³⁴⁷ *Ibid.*

³⁴⁸ *Ibid.*

³⁴⁹ *Ibid.*

³⁵⁰ *Ibid.*

³⁵¹ *Ibid.*

³⁵² *Ibid.*

³⁵³ *Ibid.*

³⁵⁴ *Ibid.*

Njegovo ovlaštenje uključuje poticanje sudionika postupka da iznesu sve relevantne činjenice i dokaze kako bi se predmet svestrano i temeljito raspravio, ali time nisu isključene ovlasti ostatka sastava *krisatora* za djelovanje prema istom cilju.³⁵⁵

Važnost razumijevanja optužbe zahtijeva detaljno izlaganje tužitelja sa svim činjenicama i dokazima, opisnog je karaktera sa svim mogućim relevantnim informacijama.³⁵⁶ Teret dokazivanja je na tužitelju, osim i iznimnim slučajevima koje smo spomenuli prethodno u radu. Po završetku izlaganja optužbe, tužitelj može sam predložiti sankciju koja bi prema njegovom mišljenju bila adekvatna i njemu zadovoljavajuća, a kojom *krisatori* nisu vezani, no *krisatori* ne smiju prekoračiti zahtjev, odnosno dosuditi više od onoga što tužitelj zahtijeva.³⁵⁷ Razlog mogućnosti predlaganja sankcije leži u tome što bi po završetku *Krisi* odluka donesena od *krisatora* trebala biti obostrano zadovoljavajuća za stranke.³⁵⁸

Očitovanjem o optužbi, tuženik/okrivljenik može zauzeti različite stavove.³⁵⁹ Prvi bi bio stav u kojem se smatra krivim, ali nije moglo doći do suglasnosti volja stranaka o sankciji koja se treba primijeniti ili o težini sankcije.³⁶⁰ Drugim stavom se tuženik/okrivljenik ne smatra krivim.³⁶¹ U oba slučaja provodit će se dokazni postupak za potpuno utvrđivanja činjeničnog stanja, čak i dijela koji se odnosi na priznanje ako je to potrebno za povezivanje cjelokupne procesne građe u smislenu cjelinu kako bi se stvorila šira slika o predmetu raspravljanja.³⁶² Stoga, sve ono što se smatra relevantno iznosit će se u dokaznom postupku na *Krisi*. Napominjemo da naziv dokazni postupak nije poznat, nego se prilikom određene tvrdnje zahtijeva potkrepljivanje istinitosti sadržaja iskaza *bevizo-m (romanes, dokaz)*.³⁶³ Osim *colah* kao krunskog dokaza o kojem je već bilo govora, često sudjeluju svjedoci jer su fizički dokazi prilično rijetki.³⁶⁴ Sudjelovanje u svojstvu svjedoka dobrovoljno je i nema obveze svjedočenja.³⁶⁵ Smatra se, ako je već osoba svojevolarno pristala biti svjedokom da će kazivati istinu čak i na uštrb određene tajnosti i izlaganju teškoj sramoti.³⁶⁶ Vjerodostojnost

³⁵⁵ *Ibid.*

³⁵⁶ *Ibid.*

³⁵⁷ *Ibid.*

³⁵⁸ *Ibid.*

³⁵⁹ *Ibid.*

³⁶⁰ *Ibid.*

³⁶¹ *Ibid.*

³⁶² *Ibid.*

³⁶³ *Ibid.*

³⁶⁴ *Ibid.*

³⁶⁵ *Ibid.*

³⁶⁶ *Ibid.*

iskaza ovisi o ugledu svjedoka i/ili njegove obitelji pa suprotna stranka od svjedoka može, a najčešće i zahtijeva, polaganje *colah* prije svjedočenja.³⁶⁷ Svjedok može i sam zatražiti polaganje *colah* prije svjedočenja kako bi time njegov iskaz imao snagu neoborive istine, no to mora prihvatiti suprotna stranka predlagatelja svjedoka.³⁶⁸ Kao sudionici postupka u svojstvu svjedoka mogu biti žene i djeca.³⁶⁹ *Krisatori* moraju stjeći izvjesno uvjerenje o postojanju relevantnih činjenica koje isključuje svaku razumnu sumnju u suprotno.³⁷⁰ Zahtjev za istinitosti, koji je temeljni uvjet za donošenje pravične odluke, izrazito je važan, stoga će za prikupljanje procesne građe biti dopuštene sve opcije koje tome služe, odnosno istinitost će dobiti prednost pred tajnosti i žurnosti.³⁷¹

Prilikom obrane interes je tuženika/okrivljenika koji nije priznao krivnju prvenstveno dokazati svoju nedužnost, a prilikom određivanja sankcije tuženiku/okrivljeniku koji je priznao krivnju interes je svesti sankciju na najmanju moguću u okvirima običaja, što bi u krajnosti mogli svest pod zajednički nazivnik u oba slučaja.³⁷² U oba slučaja imat će mogućnosti jednakog oružja kao i tužitelj, odnosno sve što može poduzeti tužitelj omogućeno je i tuženiku/okrivljeniku, osim polaganja *colah* koja se iscrpljuje polaganjem jedne od stranaka.³⁷³

U slučaju postojanja suglasnosti o krivnji, praksa poznaje slučajeve gdje ne postoji suglasnost o vrsti i težini sankcije koju bi tuženik/okrivljenik trebao snositi.³⁷⁴ Tuženik/okrivljenik priznaje djelo koje mu se stavlja na teret, no smatra da *Krisi* treba pravično odlučiti o vrsti i težini sankcije.³⁷⁵ Upravo je ovo najčešći pojavni oblik koji dovodi do *Krisi* i to u slučaju *našaipe* (*romanes*, bijeg; podrazumijeva kratkotrajno udaljavanje iz obitelji kojoj pripadaju ženik i nevjesta, s voljom za stvaranjem vlastite životne zajednice i obitelji), no i ovdje postoje određeni izuzeci koji će se detaljnije opisati u dijelu o odlukama.³⁷⁶

³⁶⁷ *Ibid.*

³⁶⁸ *Ibid.*

³⁶⁹ *Ibid.*

³⁷⁰ *Ibid.*

³⁷¹ *Ibid.*

³⁷² *Ibid.*

³⁷³ *Ibid.*

³⁷⁴ *Ibid.*

³⁷⁵ *Ibid.*

³⁷⁶ *Ibid.*

Utvrđi li se da izvedeni dokazi pokazuju da se izmijenilo činjenično stanje u optužnici, tužitelj može u suglasnosti sa tuženikom/okrivljenikom do završetka postupka izmijeniti optužnicu.³⁷⁷

Krisatori tijekom cijelog postupka teže sklapanju nagodbe koja bi obustavila postupak, ali u konačnici njegova je dužnost ako do nagodbe ne dođe, da donesu konačnu odluku na temelju rezultata rasprave i to relativnom većinom.³⁷⁸ Odluka se objavljuje javno, a zatim je potrebna potvrda stranka kojom izražavaju svoju suglasnost s donesenom odlukom koja će se u krajnosti odraziti na izvršenje odluke.³⁷⁹

Ako se barem jedna od stranaka ne slaže s donesenom odlukom *krisatora*, onda je poželjno da to izjavi odmah po proglašenju odluke na *Krisi*, no uvažit će se i ako to napravi naknadno.³⁸⁰ Iako ne postoji definirani rok, praksa određuje da se zbog pravne sigurnosti i žurnosti rješavanja spora, volja za priznavanjem odluke iskaže što prije.³⁸¹

Odbijanje odluke obiju ili jedne od stranaka najčešće dovodi do sazivanja *Krisi* u drugačijem sastavu *krisatora*.³⁸² *Krisatori* koji su sudjelovali u prvotnoj *Krisi* ne mogu sudjelovati na novom sazivanju *Krisi*. Kao zadnju mogućnost ostvarivanja prava stranaka koje su bezuspješno iscrpile običajna sredstva romske zajednice, preostaje obraćanje pravosudnom sustavu države koje nastanjuju.³⁸³

³⁷⁷ *Ibid.*

³⁷⁸ *Ibid.*

³⁷⁹ *Ibid.*

³⁸⁰ *Ibid.*

³⁸¹ *Ibid.*

³⁸² *Ibid.*

³⁸³ *Ibid.*

6. ODLUKE

6.1. Uvod

Mješoviti karakter rješavanja predmeta zahtijeva različito donošenje odluka.³⁸⁴ Ne zalazeći u druge grane prava bavit ćemo se prvenstveno sankcijama koje se u romskoj zajednici smatraju kaznenim jer bazično romska zajednica smatra da je romski sud kazneni sud.³⁸⁵ Glavni element koji ide u korist tome donošenje je odluka u obliku usmenog izricanja sankcija koje su izjednačene s pojmom kazne u romskom govoru, tako da kazna ima značenje višeg rodnog pojma u romskoj zajednici.³⁸⁶ Uvažavajući dualističku koncepciju romski sud poznaje i sigurnosne mjere.³⁸⁷ Romski sud ovlašten je postupati i donositi odluke i po drugim zahtjevima.³⁸⁸ Apstraktnošću životnih situacija i prilagodbom na nove situacije ne postoji taksativno naveden broj djela koja se kažnjavaju prilikom kršenja običaja.³⁸⁹ Svako kršenje običaja kojim se zadire u pravo drugih zahtijeva rješavanje nastale situacije mirnim putem i izbjegavanje osvete suprotnih stranaka, a povrede pravila ponašanja smatraju se privatnim deliktima.³⁹⁰ Ponavljamo, kod sudovanja *Krisi* nisu jasno razdvojeni postupci koji bi bili pandan građanskim, odnosno kaznenim postupcima, nego se sve vodi pred *Krisi*.

Pojam kazna ili kazan termin je praslavenskog i sveslavenskog porijekla, koji dolazi od glagola kazati, ali sa značenjem zapovjediti, odrediti³⁹¹ u širem značenju u romskom govoru uključuje *globu* prasl. globiti: dupsti, derati³⁹² u vidu novčane kazne izrečene u postupku³⁹³ i *štrafo* njem. izraz za kaznu *Strafe* f, gl. *strafen*, slično u šved. *straff* n, flam. *straf* f,³⁹⁴ koja u romskim zajednicama uključuje nenovčane kazne i sigurnosne mjere koje se

³⁸⁴ Podatci dobiveni provođenjem intervjua sa sudionicima postupka i osobama koje imaju saznanja o *Krisi*, a koje su željele ostati anonimne.

³⁸⁵ Tako romska zajednica s područja Republike Hrvatske, Rusije, Poljske, Danske, Švedske, Njemačke, Belgije, Nizozemske, Francuske, Italije i drugdje.

³⁸⁶ *Op. cit.* u bilj. 384.

³⁸⁷ *Ibid.*

³⁸⁸ *Ibid.*

³⁸⁹ *Ibid.*

³⁹⁰ *Ibid.*

³⁹¹ Mažuranić, Vladimir. Prinosi za pravno-povijesni rječnik, (Zagreb, 1908.-1922.), repr. Informator, Zagreb, 1975., I., str. 492.

³⁹² Hrvatski jezični portalu, projekt nakladničke kuće Znanje i Srca, globiti, 2006., <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=o-nama> (24. 2. 2023.).

³⁹³ *Op. cit.* u bilj. 1., globa.

³⁹⁴ *Op. cit.* u bilj. 54., str. 13.

u romskoj zajednici nazivaju *zabrane*.³⁹⁵ Nenovčana kazna odnosi se na kaznu *pekeline* (*romanes*, izgon; protjerivanje iz romske zajednice).³⁹⁶ Sigurnosne mjere (u daljnjem tekstu *zabrane*) uključuju: zabranu nastanjivanja određenog grada/naselja, zabranu dolaska u određeni grad/naselje, zabranu uspostavljanja ili održavanja veze s određenom osobom i druge zabrane koje se smatraju prigodnima za ostvarenjem svrhe u konkretnom predmetu, tako da njihov broj i sadržaj nije određen nego je prepušten odluci *krisatora*.³⁹⁷

Društvena osuda počinjenog djela specifična je zbog zatvorenosti zajednice tako da izricanjem kazne jača povjerenje cijele zajednice u provođenje običajnog prava, a na počinitelja utječe prijekorno stavljanje mu na teret onoliko koliko se smatra da bi to bilo pravedno, a da se time ne onemogući svakodnevno funkcioniranje u društvu te se utječe na druge pripadnike zajednice kako ne bi prekršili običaje i suočili se s identičnom kaznom.³⁹⁸

Po izvršenju donesene odluke, spor prestaje i osim u iznimnim situacijama nije dozvoljeno suditi o presuđenoj stvari³⁹⁹ (lat., *ne bis in idem*, ne dva puta o istom). Možemo zaključiti da je u određenoj mjeri zastupljen interes pomirbe pristajanjem na upuštanje u *Krisi*, a izvršenjem donesene odluke taj interes postaje zadovoljen, odnosno zadovoljenje osvetničkih osjećaja mirnim putem interes je obiju stranaka.⁴⁰⁰ Zadovoljenje osvetničkih osjećaja, odnosno satisfakcija žrtve kažnjivog ponašanja jedna je od svrha kaznenopravnih reakcija.⁴⁰¹ Restorativna pravda⁴⁰² omogućuje otklanjanje posljedica takvog ponašanja na zadovoljstvo svih sudionika.⁴⁰³ Restorativna se pravda tijekom povijesti koristila za rješavanje konflikta između žrtve i počinitelja kaznenog djela, ali se ona uglavnom izgubila odvajanjem kaznenog od građanskog prava u suvremenim kodifikacijama,⁴⁰⁴ što nije slučaj u romskom običajnom pravu.⁴⁰⁵ Tako da zadovoljenjem pravde zacjeljuju rane i stvara se poželjno

³⁹⁵ *Op. cit.* u bilj. 384.

³⁹⁶ *Ibid.*

³⁹⁷ *Ibid.*

³⁹⁸ *Ibid.*

³⁹⁹ *Ibid.*

⁴⁰⁰ *Ibid.*

⁴⁰¹ Maršavelski, Aleksandar i Korenlija Ivanušić. "Restorativna pravda u kaznenopravnoj teoriji i praksi. Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu, vol. 28, br. 2, 2021, str. 500. <https://doi.org/10.54070/hlj.28.2.10>. (25.10.2023.).

⁴⁰² Struna, Hrvatsko strukovno nazivlje, restorativna pravda. <http://struna.ihj.hr/naziv/restorativna-pravda/50638/#naziv>. (24. 11. 2023.).

⁴⁰³ *Op. cit.* u bilj. 401., str. 474.

⁴⁰⁴ *Ibid.* str. 473.

⁴⁰⁵ *Op. cit.* u bilj. 384.

okruženje za nastavak normalnog života⁴⁰⁶ u postupku *Krisi*.⁴⁰⁷ U protivnom stranke i njihove obitelji ostaju u *holji* (*romanes*, zavada) što se nikako ne smatra poželjnim stanjem.⁴⁰⁸ Za vrijeme trajanja *holji* moguće je osvetničko ponašanje⁴⁰⁹, stoga postupak *Krisi* i jest žuran. Održavanje *holji* nije u interesu strankama, njihovim obiteljima, ni romskim zajednicama kojim pripadaju.⁴¹⁰

Poštivanjem donesene odluke prestaje *holji* i dolazi do vraćanje stanja koje je postojalo prije spora svih sudionika, a to je mir.⁴¹¹ Zabranjuje se bilo kakav sukob stranaka i njihovih obitelji povodom presuđene stvari, jer su svoju suglasnost zadovoljenja odlukom izrazili izvršenjem odluke.⁴¹²

6.2. Kažnjiva ponašanja

Ponašanja kojima se ugrožavaju ili povređuju naročito vrijedna pravna dobra podliježu pravilu prema kojem nema kaznenog djela ni kazne bez običaja (lat. *nullum crimen, nulla poena sine more*).⁴¹³ Jedino dobra koja ulaze u običajno pravo zaštićuju se izricanjem kazne.⁴¹⁴ Izražavanje volje romske zajednice za zaštitom određenih dobara, *voluntas populi suprema lex esto* (lat., volja naroda najviši nek' bude zakon), implicira ono što je Romima vrijedno zaštite. Tradicionalni katalog pravnih dobara postupno se širi u međunarodnoj zajednici postizanjem suglasnosti o nizu novih vrijednosti u kojima dolazi do izražaja društveni razvitak. Dobra zaštićena romskim običajnim pravom uključuju: pravo život, pravo na nepovredivost doma, štovanje osobnog i obiteljskog života, dostojanstva, časti i ugleda, pravo vlasništva i druga.⁴¹⁵ Praksa pokazuje da je romska zajednica u običajnom pravnom shvaćanju zadržala određenu konzistentnost⁴¹⁶, no smatramo da je dio promjena zahvatio i romske običaje tako da je u duhu vremena zasigurno došlo do određenih promjena i u

⁴⁰⁶ *Op. cit.* u bilj. 401.

⁴⁰⁷ *Op. cit.* u bilj. 384.

⁴⁰⁸ *Ibid.*

⁴⁰⁹ *Ibid.*

⁴¹⁰ *Ibid.*

⁴¹¹ *Ibid.*

⁴¹² *Ibid.*

⁴¹³ Podatci dobiveni provođenjem intervjua sa sudionicima postupka i osobama koje imaju saznanja o *Krisi*, a koje su željele ostati anonimne.

⁴¹⁴ *Ibid.*

⁴¹⁵ *Ibid.*

⁴¹⁶ *Ibid.*

pravnom pogledu. Kažnjiva ponašanja u velikom slučaju proistječu iz normi prirodnog prava⁴¹⁷ pa ih je nepotrebno tumačiti (lat., *mala in se*).

Neka od ponašanja protiv života i tijela koja poznaje romsko običajno pravo su: ubojstvo (*romanes, mudaripe*), nanošenje tjelesne ozljede (*romanes, malado; mardo*) i druga ponašanja.⁴¹⁸ Okolnosti koje se u hrvatskom pozitivom pravu koriste za ubojstvo, teško ubojstvo, usmrćenje i prouzročenje smrti iz nehaja uzimaju se u obzir prilikom određivanja infamije, no sve od navedenog se kvalificira u romskoj zajednici kao ubojstvo.⁴¹⁹ Nadležnost za kažnjavanje počinitelja samo u slučaju ubojstva romska zajednica je delegirala/prepustila državnim institucijama.⁴²⁰ Romska zajednica zauzima stav prema kojem nije moguće doći do obostrane suglasnosti za postupak *Krisi* jer su odnosi toliko narušeni da niti jedna odluka *Krisi* ne bi mogla na adekvatan način kazniti počinitelja, a da bi se time mogao zadovoljiti osvetnički osjećaj obitelji ubijenog.⁴²¹ Vjeruje se da je prije delegiranja/prepuštanja kažnjavanja državnim institucijama, među Romima bila izražena krvna osveta prema talionskom načelu (lat. *talio*, jednako ili istom mjerom vratiti), simplificirano je u biblijskom lom za lom, zub za zub, oko za oko⁴²². Istovremeno je nanošenje tjelesne ozljede ostalo u nadležnosti *Krisi*, opisno je određeno te obuhvaća tjelesne ozljede nastale fizičkim sukobom, odnosno tučnjavom (*romanes, maripe*).⁴²³

Neka od ponašanja protiv osobne slobodne koja poznaje romsko običajno pravo su: oduzimanje slobode kretanja (*romanes, phandado*), opisnog karaktera, prisila (*romanes, pe sila*), prijetnja (*romanes, ašaripe*) i druga ponašanja protivna volji druge osobe.⁴²⁴

Neka od ponašanja protiv časti i ugleda koja poznaje romsko običajno pravo su: uvreda (*romanes, dikhado tele*), opisnog karaktera, sramoćenje (*romanes, lažavo*), kleveta (*romanes, beda*) i druga ponašanja.⁴²⁵ Pojam *beda* kao neistina usko je vezana uz sva tri

⁴¹⁷ *Ibid.*

⁴¹⁸ *Ibid.*

⁴¹⁹ *Ibid.*

⁴²⁰ *Ibid.*

⁴²¹ *Ibid.*

⁴²² *Ibid.*; Levitski zakonik, online Biblija, Kršćanska sadašnjost, poglavlje 24., redak 19-21.

<https://biblija.ks.hr/levitski-zakonik/24?line=20>. (24.10.2023.)

⁴²³ *Op. cit.* u bilj. 413.

⁴²⁴ *Ibid.*

⁴²⁵ *Ibid.*

prethodna pojma.⁴²⁶ Narušavanje časti i ugleda u romskim zajednicama ima udjela u svakom ponašanju suprotnom romskim običajima.⁴²⁷

Neka od ponašanja protiv imovine koja poznaje romsko običajno pravo su: prijevara (*romanes, hohaipe*), krađa (*romanes, čoripe*), utaja (*romanes, garaipe*), razbojništvo (*romanes, rapina*) i druga ponašanja.⁴²⁸

Od ponašanja koja su specifična romskom običajnom pravu izdvojili bismo napad na kuću (*romanes, dine po kher*), *kurvašago* i *našaipe*.⁴²⁹ Napad na kuću je ponašanje kojim se dolazi pred kuću drugoga s namjerom ostvarivanja drugih kažnjivih ponašanja.⁴³⁰ Kvalificirani oblik tog ponašanja je napad na kuću s neromima (*romanes, dine po kher e gajženca*).⁴³¹ Miješanjem drugih naroda izražava se bezobzirnost prema mogućim posljedicama.⁴³² Nadalje, pojmom *kurvašago*, obuhvaća se spolni odnos osoba koje nisu u braku i njegov kvalificirani oblik koji se odnosi na osobe u braku koje počine nevjeru, odnosno preljub.⁴³³ Kod kvalificiranog oblika *kurvašago* poznato je i kažnjavanje rezanjem kose ženskih osoba.⁴³⁴ Takav način kažnjavanja nije više u primjeni.⁴³⁵ Bijeg ženika i nevjestice (*romanes, našaipe*) ćemo detaljnije objasniti kasnije u radu.

Novina u romskom običajnom pravu koja je postupno dobivala na značaju, a u današnjici možemo zaključiti da je afirmirana, je uvažavanje ponašanja na društvenim mrežama, odnosno internetu.⁴³⁶ Ona ponašanja, čije je izvršenje moguće putem društvenih mreža, odnosno interneta također podliježu kažnjavanju.⁴³⁷

⁴²⁶ *Ibid.*

⁴²⁷ *Ibid.*

⁴²⁸ *Ibid.*

⁴²⁹ *Ibid.*

⁴³⁰ *Ibid.*

⁴³¹ *Ibid.*

⁴³² *Ibid.*

⁴³³ *Ibid.*

⁴³⁴ *Ibid.*

⁴³⁵ *Ibid.*

⁴³⁶ *Ibid.*

⁴³⁷ *Ibid.*

6.3. Novčana kazna – *globa*

Praksa pokazuje da je najčešći slučaj kažnjavanja novčano kažnjavanje.⁴³⁸ Novčana kazna individualizirana je prema ekonomskim mogućnostima tuženika/okrivljenika.⁴³⁹ Određivanje novčanog iznosa kojeg se treba platiti nema samo ekonomski utjecaj na tuženika/okrivljenika kojem bi se trebao smanjiti životni standard, već se time smanjuje i ugled u zajednici zbog kršenja običaja, a tužitelju je tim putem zadovoljen osjećaj pravednosti i osvetnički osjećaj.⁴⁴⁰ Osim moralne satisfakcije žrtve, romska zajednica zauzima stav u kojem novčana kazna predstavlja kompenzaciju, otkupninu za ogrješivanje o romskim običajima kao svojevrsne naknade štete u novcu.⁴⁴¹ Stoga se privatna kazna i naknada štete objedinjuju u novčanom iznosu koji ima značaj pomirenja suprotstavljenih strana.⁴⁴² *Globa* kao glavna kazna izriče se za sva zabranjena ponašanja u kojima je moguće doći do pomirbe stranaka.⁴⁴³ Osim toga, novčana kazna može se izreći kao sporedna kazna.⁴⁴⁴ Mirni put rješavanja nesuglasica povodom povreda običaja u interesu je cijele zajednice, a pravednost prilikom odmjeravanja *globe* mora omogućiti tuženiku/okrivljeniku nastavak dostojanstvenog života.⁴⁴⁵ U obzir se uzimaju prihodi, imovina i troškovi nužni za uzdržavanje obitelji.⁴⁴⁶ U određenim zajednicama praksa pokazuje ustaljenje određivanja najnižeg i najvišeg novčanog iznosa za određena djela.⁴⁴⁷

Kao primjer navest ćemo slučaj *našaipe* (*romanes*, bijeg nevjeste i ženika), za kojeg se u Danskoj ustalila novčani iznos od dvadeset do trideset tisuća (20 000 – 30 000) eura, a jednako tako je i u Nizozemskoj.⁴⁴⁸ Za razliku od toga, u Švedskoj je novčani iznos od dvanaest do petnaest tisuća (12 000 – 15 000) eura.⁴⁴⁹ Ovo pravilo poznaje iznimke.⁴⁵⁰ Za

⁴³⁸ Podatci dobiveni provođenjem intervjua sa sudionicima postupka i osobama koje imaju saznanja o *Krisi*, a koje su željele ostati anonimne.

⁴³⁹ *Ibid.*

⁴⁴⁰ *Ibid.*

⁴⁴¹ *Ibid.*

⁴⁴² *Ibid.*

⁴⁴³ *Ibid.*

⁴⁴⁴ *Ibid.*; više o sporednoj novčanoj kazni u hrvatskom kaznenom pravu i praksi: Dragičević Prtenjača, Marta. "SPOREDNA NOVČANA KAZNA U HRVATSKOM KAZNENOM PRAVU I PRAKSI - s posebnim osvrtom na njezino izricanje u postupcima koji su vođeni za kazneno djelo primanja mita." Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu, vol. 23, br. 1, 2016, str. 59-92. <https://hrcak.srce.hr/165805>, (24. 10. 2023.).

⁴⁴⁵ *Op. cit.* u bilj. 438.

⁴⁴⁶ *Ibid.*; više o određivanju visine novčane kazne u hrvatskom pravu: Novoselec, Petar. "SUDSKA PRAKSA: 1. Visina dnevnog iznosa. Sporedna novčana kazna.." Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu, vol. 24, br. 2, 2017, str. 717-721. <https://hrcak.srce.hr/196308>, (24. 10. 2023.).

⁴⁴⁷ *Op. cit.* u bilj. 438.

⁴⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁴⁹ *Ibid.*

primjer smo uzeli *našaipe* zato što je upravo to najčešći razlog sazivanja *Krisi*⁴⁵¹, stoga ćemo *našaipe* ovdje detaljnije analizirati. Za potrebe ovog instituta prikazat ćemo formu sklapanja valjanog braka. Izložiti ćemo pojavne oblike kršenja običaja koja utječu na odmjeravanje visine *globe*.

Za početak napomenut ćemo da se brak smatra životnom zajednicom muškarca i žene kao i u hrvatskom pravu.⁴⁵² Brak se smatra temeljem za osnivanje obitelji, a obitelj ima veliku važnost za romsku zajednicu.⁴⁵³ Nevjestin otac obitelji ovlašten je tužitelj, za razliku od oca obitelji ženika.⁴⁵⁴ Nevjesta napušta dotadašnju obitelj i ulazi u obitelj ženika.⁴⁵⁵ Odgovornost oca obitelji ženika proširuje se na postupanja nevjeste.⁴⁵⁶ **Napomenut ćemo kako se tijekom cijelog bračnog postupka uzima u obzir volja ženika i nevjeste**⁴⁵⁷, ali kao što smo naveli u radu za valjano sklapanje braka potrebna je suglasnost oca obitelji. Poštujući običaje, brak se smatra sklopljen po suglasnosti volja obiju obitelji, a nakon ispunjenja zahtjeva oca obitelji nevjeste, što se najčešće svodi na *abav* (*romanes*, svadba; veselje kojim se sklapa brak).⁴⁵⁸

Sukladno romskim običajima potrebno je zadovoljiti određenu formu postupanja za sklapanje valjanog braka. Dužnost ženika i članova njegove obitelji jest *pušipe* (*romanes*, upit; u ovom kontekstu upit za odobrenje oca obitelji nevjeste za razgovor o zaručivanju nevjeste).⁴⁵⁹ Odgovorom oca obitelji nevjeste izražava se njegova volja.⁴⁶⁰ Moguće je da se složi s upitom i odobri razgovor o mogućim zarukama, a moguće je da se ne složi i već u ovoj fazi ne dozvoli daljnje razmatranje sklapanja valjanog braka.⁴⁶¹ Kad se otac nevjeste složi s *pušipe*, otvara se mogućnost ženiku i njegovom ocu obitelji zajedno s članovima obitelji razgovor o mogućim zarukama s nevjestinim ocem i članovima njezine obitelji.⁴⁶² Nevjestin otac obitelji ovdje ima priliku potvrditi svoju volju za sklapanjem braka njegove kćeri, koja će dovesti do *mangaipe* (*romanes*, zaruke; postupak koji uključuje dogovor o održavanju *abav*)

⁴⁵⁰ *Ibid.*

⁴⁵¹ *Ibid.*

⁴⁵² *Ibid.*; *Op. cit.* u bilj. 170. čl. 61. st. 2.

⁴⁵³ *Op. cit.* u bilj. 438.

⁴⁵⁴ *Ibid.*

⁴⁵⁵ *Ibid.*

⁴⁵⁶ *Ibid.*

⁴⁵⁷ *Ibid.*

⁴⁵⁸ *Ibid.*

⁴⁵⁹ *Ibid.*

⁴⁶⁰ *Ibid.*

⁴⁶¹ *Ibid.*

⁴⁶² *Ibid.*

ili može uskratiti svoje odobravanje, a time i razmatranje valjanog braka.⁴⁶³ Razloge uskrate odobrenja nije potrebno obrazlagati, no neki od razloga su nezainteresiranost nevjeste za sklapanjem braka, loša reputacija obitelji koja upućuje *pušipe*, umanjeni ugled zbog nedoličnog ponašanja, neprihvatljiv način života i ostali.⁴⁶⁴ Upravo je ovo jedna od situacija gdje će se manifestirati kvaliteta ugleda i ponašanja.⁴⁶⁵

U slučaju izostanka suglasnosti roditelja za sklapanjem braka, brak se može uvjetno sklopiti načinom *našaipe*.⁴⁶⁶ Osim toga, *našaipe* se može koristiti kao način izbjegavanja od *abav*, budući da uvjeti nevjestinog oca mogu biti poprilično ekonomski zahtjevni.⁴⁶⁷ Također, javlja se praksa u kojoj ženik i nevjesta zbog neizvjesnosti odobrenja oca obitelji nevjeste pokazuju veću sklonost k *našaipe*.⁴⁶⁸ *Našaipe* podrazumijeva kratkotrajno udaljavanje iz obitelji kojoj pripadaju ženik i nevjesta, s voljom za stvaranjem vlastite životne zajednice i obitelji.⁴⁶⁹ Takva situacija je neizvjesna i nije još došlo do sklapanja valjanog braka.⁴⁷⁰ Uspješno provedena *Krisi* kojoj je cilj pomirba suprotstavljenih strana imat će učinak naknadnog odobravanja braka⁴⁷¹, odnosno brak će konvalidirati.

Prilikom provođenja *Krisi* i odmjeravanja *globe* uzima se u obzir da je zbog uskrate odobrenja oca obitelji nevjeste za sklapanjem braka u bilo kojoj od faza jedini preostali način za sklapanjem braka *našaipe*.⁴⁷² Ono što se smatra ponašanjem suprotnim od običaja jest nepoštivanje odluke nevjestinog oca obitelji, djelovanje unatoč izričitoj zabrani, neuvažavanje njegove odluke, ignoriranje njegove riječi, omalovažavanje njegovog statusa u romskoj zajednici, odnosno mogli bismo sve to svesti pod pojam da je ocu obitelji nevjeste počinjeno *lažavo* (*romanes*, sramota; u vidu narušavanja časti i ugleda).⁴⁷³ Narušavaju se odnosi između obitelji kojoj pripada ženik i obitelji kojoj pripada nevjesta.⁴⁷⁴ Prilikom odmjeravanja *globe* uzet će se u obzir namjera ženika i oca njegove obitelji za postupanjem u skladu s običajima, odnosno njihovo postupanje imat će učinak olakotne okolnosti, stoga će *globa* biti u nižem

⁴⁶³ *Ibid.*

⁴⁶⁴ *Ibid.*

⁴⁶⁵ *Ibid.*

⁴⁶⁶ *Ibid.*

⁴⁶⁷ *Ibid.*

⁴⁶⁸ *Ibid.*

⁴⁶⁹ *Ibid.*

⁴⁷⁰ *Ibid.*

⁴⁷¹ *Ibid.*

⁴⁷² *Ibid.*

⁴⁷³ *Ibid.*

⁴⁷⁴ *Ibid.*

iznosu.⁴⁷⁵ Stranačkim prihvaćanjem *globe*, nevjestin otac obitelji izražava svoje odobravanje do tada neizvjesnog braka i tim činom brak konvalidira u valjani, a odnosi između obitelji vraćaju se u stanje prije narušavanja jer je došlo do svojevrsne pomirbe.⁴⁷⁶

Moguća je situacija gdje nevjestin otac nije izričito uskratio odobrenje u fazama koje prethode braku, odnosno nije ga izričito zabranio, što se konkludentno smatra odobravanjem za sklapanje braka, ali je ipak došlo do *našaipe*.⁴⁷⁷ Osim konkludentim načinom izražavanja odobravanja koje je najčešći, ono se može izvršiti i na izričit način.⁴⁷⁸ Također, ocu obitelji nanoseno je *lažavo* jer strana obitelji kojoj pripada ženik nije postupala u skladu s romskim običajima i nužnom formom za valjano sklapanje braka.⁴⁷⁹ Ovdje dolazi do izražaja kažnjavanja za postupanje protivno formi za valjani brak među Romima.⁴⁸⁰ Prilikom odmjeravanja *globe* takvo postupanje od strane ženika i njegovog oca obitelji uzet će se kao otegotna okolnost, jer nije bilo izričite uskrate, odnosno smatra se da je konkludentno izraženo odobravanje.⁴⁸¹ Rigoroznost *globe* potvrđuje važnost običaja. Usmeni dogovori moraju se poštivati⁴⁸², sukladno primijeni pravila *pacta sunt servanda* (lat., ugovore/dogovore treba održati). Također, smatra se da je nevjestinom ocu počinjena prijevara, stoga će zbog kršenja forme i dogovora te prijevare iznos *globe* biti veći.⁴⁸³

Jedna od mogućih situacija je ona u kojoj je došlo do *našaipe*, a da je volja i oca obitelji ženika i oca obitelji nevjeste ostala nepoznata.⁴⁸⁴ Smatra se da su i ženik i nevjesta postupali svojevóljno donoseći odluku o provedbi *našaipe*.⁴⁸⁵ Bez obzira na to što otac obitelji ženika nije bio upoznat s namjerom ženika, on i dalje snosi odgovornost za ponašanje ženika.⁴⁸⁶ No, njegovo neznanje uzima se u obzir prilikom odmjeravanja visine *globe*.⁴⁸⁷ Odgovornost se svodi na nepoštivanje forme sklapanja valjanog braka.⁴⁸⁸

⁴⁷⁵ *Ibid.*

⁴⁷⁶ *Ibid.*

⁴⁷⁷ *Ibid.*

⁴⁷⁸ *Ibid.*

⁴⁷⁹ *Ibid.*

⁴⁸⁰ *Ibid.*

⁴⁸¹ *Ibid.*

⁴⁸² *Ibid.*

⁴⁸³ *Ibid.*

⁴⁸⁴ *Ibid.*

⁴⁸⁵ *Ibid.*

⁴⁸⁶ *Ibid.*

⁴⁸⁷ *Ibid.*

⁴⁸⁸ *Ibid.*

Od ostalih kažnjivih ponašanja kod kojih je izražena *globa* izdvojili bismo sljedeće: *beda* (*romanes*, kleveta), *hohaipe* (*romanes*, prijevara), *čoripe* (*romanes*, krađa), *maripe* (*romanes*, tučnjava), *garaipe* (*romanes*, utaja), *ašaripe* (*romanes*, prijetnja), *rapina* (*romanes*, razbojništvo), *kurvašago* (*romanes*, spolni odnos osoba koje nisu u braku) i druga.⁴⁸⁹ Ovisno o intenzitetu i naravi kršenja običaja *globa* ponekad nije dovoljna kazna te se izriče kao sporedna kazna uz *štrafo* u odluci *kristatora*.⁴⁹⁰

6.4. Nenovčane kazne i sigurnosne mjere – *štrafo*

Shvaćanje romske zajednice za djela u kojima *globa* nije izrečena kao glavna kazna definira se negativno, stoga sve ono što se može odrediti u odlukama *krisatora*, a da nije *globa*, obuhvaćeno je pojmom *štrafo*.⁴⁹¹ Nenovčana kazna poznata u praksi je *pekelime* (*romanes*, izgon; progon), no ne možemo tvrditi sa sigurnošću da nisu postojali, a time i da u nekim zajednicama nisu zadržani i drugi načini nenovčanog kažnjavanja.⁴⁹² Dominacija *globe* u suvremenom vremenu, pokazuje tendenciju zamjenjivanja nenovčanih kazni s novčanim.⁴⁹³ Stoga se nenovčane kazne izriču rijeko i predviđene su samo za najteža djela protiv vrednota koje romska zajednica drži od iznimnog značaja poput obiteljskog života, nepovredivosti doma, spolne slobode i druge.⁴⁹⁴

Osim nenovčanih kazni, romska zajednica poznaje odluke kojima se zabranjuje određeno postupanje.⁴⁹⁵ Svrha takvih odluka jest sprječavanje mogućeg sukoba, odnosno ima dvojaku funkciju, stoga se određuju kako do sukoba ne bi uopće došlo ili kako se sukob ne bi ponovio.⁴⁹⁶ Određuju se ovisno o predmetu, po slobodnoj procijeni *krisatora*. Sadržanoj nisu određene već se čine ovisnim o potrebama slučaja kojima se može najbolje ostvariti svrha.⁴⁹⁷ Teleološki pristup omogućava izricanje raznih zabrana, za potrebe ovog rada dotaknut ćemo se onih koje se najčešće izriču.⁴⁹⁸ Također, ako to zahtijeva predmet moguće je odrediti više

⁴⁸⁹ *Ibid.*

⁴⁹⁰ *Ibid.*

⁴⁹¹ *Ibid.*

⁴⁹² *Ibid.*

⁴⁹³ *Ibid.*

⁴⁹⁴ *Ibid.*

⁴⁹⁵ *Ibid.*

⁴⁹⁶ *Ibid.*

⁴⁹⁷ *Ibid.*

⁴⁹⁸ *Ibid.*

od jedne *zabrane* kumulativno.⁴⁹⁹ Postoje naznake među Romima da se pred *Krisi* vrlo često izriču takve zabrane.⁵⁰⁰

6.4.1. Izgon/progon – *peketime* i infamija.

Romska zajednica određena ponašanja smatraju toliko pogubnima da poznaju kaznu *peketime* (*romanes, progon; izgon*).⁵⁰¹ Izriče se osobi za koju se utvrdi da je povrijedila najviše vrednote romske zajednice.⁵⁰² Takva osoba gubi status pripadnika romske zajednice.⁵⁰³ Izricanjem kazne *peketime* donosi se odluka o prestanku svih odnosa s takvom osobom, odnosno presuđuje se progon.⁵⁰⁴ Učinak takve kazne imao bi karakter smrtno presude jer se vjeruje da u prošlosti pojedinac ne bi mogao opstati samostalno, bez zajedničkog djelovanja.⁵⁰⁵ Danas se uz kaznu *peketime* redovno primjenjuje stigmatizacija kojom se ta osoba i cijelo njezino kućanstvo obilježavaju negativnim osobinama.⁵⁰⁶ Osim toga, oni smiju ostvarivati odnose jedino među sobom, a ne i s ostatkom zajednice.⁵⁰⁷ Članovi romske zajednice koji bi ipak odlučili uspostaviti odnose s takvom osobom ili članovima njegovog kućanstva sustizala bi također kazna *peketime*.⁵⁰⁸ Suprotstavljanjem običajima i ostvarivanjem bilo kakovog odnosa s takvim osobama ostali pripadnici romske zajednice izlažu se visokom riziku ugrožavanja vlastitog statusa.⁵⁰⁹ Dužnost je svih pripadnika romske zajednice obavijestiti zajednicu o ostvarivanju odnosa ostalih s osobama koje su *peketime*.⁵¹⁰ Strogost kršenja manifestira se u tome što za kažnjavanje takvih osoba nije potrebno sazivanje *Krisi*.⁵¹¹

Specifičnost koju nalazimo kod kazne *peketime* jest prestanak stranačke sposobnosti na strani tužitelja, a zadržavanje stranačke sposobnosti na strani tuženika/okrivljenika.⁵¹²

⁴⁹⁹ *Ibid.*

⁵⁰⁰ *Ibid.*

⁵⁰¹ Podatci dobiveni provođenjem intervjua sa sudionicima postupka i osobama koje imaju saznanja o *Krisi*, a koje su željele ostati anonimne.

⁵⁰² *Ibid.*

⁵⁰³ *Ibid.*

⁵⁰⁴ *Ibid.*

⁵⁰⁵ *Ibid.*

⁵⁰⁶ *Ibid.*

⁵⁰⁷ *Ibid.*

⁵⁰⁸ *Ibid.*

⁵⁰⁹ *Ibid.*

⁵¹⁰ *Ibid.*

⁵¹¹ *Ibid.*

⁵¹² *Ibid.*

Takva osoba ne može ostvariti svoja običajna prava, ali i dalje može biti tužena/okrivljena za običajna kažnjiva ponašanja.⁵¹³

Sljedeća specifičnost koja se pojavljuje vezana za kaznu *pekelime* jest akt *mila* (*romanes*, pomilovanje; sažaljenje).⁵¹⁴ Akt milosti romske zajednice kojim se kazna *pekelime* zamjenjuje blažom kaznom, najčešće *globom*.⁵¹⁵ Izražava se volja romske zajednice putem *krisatora* u pravilu u istom sastavu koji je odredio *pekelime*, a nakon minimalnog vremenskog proteka od godinu dana izvršavanja kazne *pekelime*.⁵¹⁶

Pojam *pekelime* usko je povezan s pojmom infamije, stanjem kojeg romska zajednica određuje bez sazivanja *Krisi*.⁵¹⁷ Kako romskom jeziku nije poznat pojam infamije, često se ona svodi pod pojam *pekelime*.⁵¹⁸ Sadržajna sličnost oba instituta sastoji se u ograničavanju ostvarivanja odnosa s određenim osobama zbog povrjeđivanja najviših vrednota romske zajednice.⁵¹⁹ Infamija kao umanjeni status u zajednici redovno prethodi *Krisi*, a po završetku *Krisi* formira se u kaznu *pekelime* kojom se u potpunosti gubi status pripadnika zajednice.⁵²⁰ Aktom *mila* izgubljeni status se vraća, ali u varijanti zahvaćenoj s infamijom.⁵²¹ Stoga, počinitelju se nikad neće vratiti potpuni status u zajednici. Učinak jednom osuđene osobe za *pekelime* stigmatizira uvijek i daljnje potomke pa je potomcima time teže prihvaćanje u romsko društvo.⁵²² Mogli bismo zaključiti kako oba instituta utječu na status osobe i služe zaštiti istih vrijednosti, ali isto tako smatramo da postoje određene razlike na koje ćemo upozoriti u ovom radu.

Kazna *pekelime* ima formalniji, stroži karakter i izriče se odlukom *krisatora* na *Krisi*.⁵²³ Izricanjem kazne *pekelime* dobiva se na značaju javnosti, odnosno upoznaje se šira zajednica s počinjenim djelom.⁵²⁴ Kaznom *pekelime* izričito je zabranjeno ostvarivanje kontakata s tuženikom/okrivljenikom i članovima njegovog kućanstva, pod prijetnjom

⁵¹³ *Ibid.*

⁵¹⁴ *Ibid.*

⁵¹⁵ *Ibid.*

⁵¹⁶ *Ibid.*

⁵¹⁷ *Ibid.*

⁵¹⁸ *Ibid.*

⁵¹⁹ *Ibid.*

⁵²⁰ *Ibid.*

⁵²¹ *Ibid.*

⁵²² *Ibid.*

⁵²³ *Ibid.*

⁵²⁴ *Ibid.*

sustizanja kazne *pekelime*.⁵²⁵ Za razliku od toga svojevrsna infamija predstavljala bi mnijenje, svijest uže romske zajednice o povredi vrednota od iznimnog značaja za romsku zajednicu.⁵²⁶ Infamija nema formalni karakter, ne izriče se na *Krisi*, što otvara mogućnost određivanja u odsutnosti tuženika/okrivljenika i zahvaćanja počinitelja određenih djela i prema osobama koji nisu članovi romske zajednice.⁵²⁷ Infamijom je zbog zatvorenosti zajednice upoznata najčešće samo uža zajednica.⁵²⁸ Stvara se svijest o nepoželjnosti počinitelja u društvo, a odnosi s takvim osobama iako nisu zabranjeni, bivaju svedeni na najmanju moguću mjeru.⁵²⁹ Ne postoji reakcija kaznenog karaktera za osobe koje se ipak odluče na ostvarivanje odnosa s osobama koje je zahvatila infamija.⁵³⁰ Infamijom se zadržava stranačka sposobnost, ali kako je nužna suglasnost stranaka za upuštanje u *Krisi*, infamija će biti valjani razlog odbijanja.⁵³¹ Zaključno, *pekelime* oduzima status pripadanja romskoj zajednici, a infamija smanjuje status u romskoj zajednici gdje njihova riječ gubi na važnosti, svjedočenje se smatra bezvrijedno ili mu je umanjena vrijednost, članovi zajednice izbjegavaju sklapanje braka s bližim i danjim srođnicima, uskraćuje im se upuštanje u *Krisi* i tako dalje.⁵³²

Određivanje infamije moguće je i za osobe koje učestalo izbjegavaju upuštanje u *Krisi*, odnosno moguće je određivanje statusa infamije u odsutnosti tuženika/okrivljenika.⁵³³ Ova situacija iznimno je rijetka jer generalno osobe koje učestalo izbjegavaju *Krisi* pokazuju nepoštovanje prema romskim običajima, odnosno uzima se da je njihov način života drugačiji.⁵³⁴ Prema takvim osobama ne bi bilo svrsishodno sazivati *Krisi* već se sporovi rješavaju pred državnim institucijama.⁵³⁵ Stoga bi kazna *pekelime* bila za njih bez većeg značaja, ali status infamije djeluje uglavnom upozoravajuće na očekivana ponašanja takvih osoba.⁵³⁶

Neka od ponašanja koja se kažnjavaju s *pekelime* su: *sila* (*romanes*, silovanje; romskom jeziku nije poznat pojam silovanja pa je najčešće opisnog karaktera ili se uzimaju

⁵²⁵ *Ibid.*

⁵²⁶ *Ibid.*

⁵²⁷ *Ibid.*

⁵²⁸ *Ibid.*

⁵²⁹ *Ibid.*

⁵³⁰ *Ibid.*

⁵³¹ *Ibid.*

⁵³² *Ibid.*

⁵³³ *Ibid.*

⁵³⁴ *Ibid.*

⁵³⁵ *Ibid.*

⁵³⁶ *Ibid.*

posuđenice iz drugih jezika), *astardol kaj e famelija* (*romanes*, spolni odnos ili pokušaj spolnog odnosa s članovima obitelji uže ili šire obitelji; opisnog karaktera), *astardol kaj e šavora* (*romanes*, pedofilija; odnos ili pokušaj spolnog odnosa s djecom, opisnog karaktera), *astardol kaj e bori* (*romanes*, spolni odnos ili pokušaj spolnog odnosa sa snahom; opisnog karaktera), *kurvašago* (*romanes*, preljub; nevjera), *bangi colah* (*romanes*, krivokletstvo) i druga.⁵³⁷

6.4.2. Sigurnosne mjere – *zabrane*

Odluke *Krisi* koje su usmjerene prema budućem ponašanju osoba kojima se izriču s ciljem sprječavanja mogućeg sukoba.⁵³⁸ Mogući sukob treba imati ozbiljan karakter, odnosno mogući sukob mora biti shvaćen ozbiljno prema procjenama prosječnog pripadnika romske zajednice.⁵³⁹ Za potrebe ovog rada navest ćemo neke od *zabrana* koje se pojavljuju učestalije u praksi. *Zabrana* se primjenjuje sve dok za njome postoji potreba, a u skladu s razmjernosti.⁵⁴⁰

Zabrana nastanjivanja određenog grada/naselja kao mjera kojom se ne dopušta osobama kojima je izrečena da se stanuju u određenom gradu, naselju zbog mogućnosti sukoba sa suprotnom strankom.⁵⁴¹ Razlozi sukoba mogu imati različiti karakter, tako primjerice: već narušeni odnosi između obitelji, loša reputacija temeljena na prijašnjem ponašanju obitelji koja se želi nastaniti koja bi mogla dovesti do sukoba i drugi.⁵⁴² Način života obitelji s lošom reputacijom, stvara loš utjecaj na mlađe članove obitelji koja je već nastanjena.⁵⁴³ Također, takav način odrazio bi se i na štetu ugleda izvan romske zajednice obitelji koja je već nastanjena u tom gradu/naselju.⁵⁴⁴

⁵³⁷ *Ibid.*

⁵³⁸ Podatci dobiveni provođenjem intervjua sa sudionicima postupka i osobama koje imaju saznanja o *Krisi*, a koje su željele ostati anonimne.

⁵³⁹ *Ibid.*

⁵⁴⁰ *Ibid.*

⁵⁴¹ *Ibid.*

⁵⁴² *Ibid.*

⁵⁴³ *Ibid.*

⁵⁴⁴ *Ibid.*

Zabrana dolaska u određeni grad/naselje kao mjera kojom se uređuju mjesta kretanja stranaka, s ciljem sprječavanja potencijalnog sukoba.⁵⁴⁵ Ograničavanje kretanja stranaka najčešće se vezuje uz djelo *maripe*.⁵⁴⁶

Zabrana uspostavljanja ili održavanja veze s određenom osobom kao mjera kojom se ne dopušta uspostavljanje ili održavanje izravne ili neizravne veze koja uključuje korištenje telefona, mobilnih uređaja, društvenih mreža i ostalog.⁵⁴⁷ Najčešće se vezuje uz djelo *ašaripe*.⁵⁴⁸

⁵⁴⁵ *Ibid.*

⁵⁴⁶ *Ibid.*

⁵⁴⁷ *Ibid.*

⁵⁴⁸ *Ibid.*

7. ZAKLJUČAK

Romi kao narod djeluju i žive po pravilima koja su sastavni dio njihovih običaja. Romi pridaju važnost romskim običajima, pa tako dolazi do izražaja prednost običajnog pravnog sustava rješavanja sporova naspram državnog prava. Pripadnici romske zajednice smatraju da su upravo oni prvenstveno ovlašteni uređivati odnose među Romima. Osim razloga koje smo već spomenuli u radu, moramo uzeti u obzir i preživljavanje različitih povijesnih političkih režima čak i s ciljem istrebljenja Roma, koji su očekivano rezultirali razvijanjem skepticizma prema državnim institucijama i državnom pravnom sustavu, a što je posljedično pojačalo povjerenje u pravni običajni sustav Roma koji se pokazao funkcionalnim više tisućljeća. Izostanak kodificiranja ne umanjuje značaj, poznavanje i provedbu pravila u romskim zajednicama. U ovom radu smo zagreblji po površini kompleksnog sustava uređivanja romskog običajnog prava analizirajući institut *Krisi* u kaznenopravnom pogledu. Institut *Krisi* dio je običajnog romskog prava pomoću kojeg romska zajednica reagira na povrede pravila ponašanja ovisno o naravi i intenzitetu povrede. Na pitanje ostvarivanja suvremene svrhe kažnjavanja putem *Krisi* odgovoriti ćemo tezom o posvećenosti romske zajednice za očuvanjem stanja kojim dominira mir i nalaženje zadovoljavajućih odluka za obje stranke, a odluke moraju počivati na suglasnosti stranaka i razmjernosti kažnjavanja.

Uspoređujući sličnosti i razlike suvremenog prava i dijela običajnog prava Roma, dolazimo do zaključka da se ne može govoriti o romskom običajnom pravu kao zastarjelom sustavu koji se više ne primjenjuje. Pitanje odnosa *Krisi* kao romskog običajnog prava i prava države koje nastanjuju ostaje otvoreno. Poštujući međunarodno pravo i pravni poredak države koje nastanjuju i time ne zalazeći u isključivu nadležnost država koje su državljani ostaje dopušteno uređivanje onih odnosa koji pozitivnim pravom ili međunarodnim pravom nisu zabranjeni. Temeljna je razlika to što Romi povrede pravila ponašanja smatraju privatnim deliktima. Također, moramo imati na umu da je učinkovitost *Krisi* bez miješanja državnih institucija vrlo visoka.

Opstojnost *Krisi* će ovisiti o zadržavanju običaja Roma. Praksa pokazuje određenu razinu opadanja pridržavanja običaja, pa tako i prema pridržavanju pravnog običajnog sustava. Važnost tradicije i običaja je neupitna, no pitanje koje nam se time nameće je mogu li Romi zadržati svoje običajno pravo u dogmatskom shvaćanju neroma da je ono što je romsko

loše? Stoga, smatramo da dio odgovornosti leži i na neromima. Smatramo da je za valjanu usporednu opstojnost više pravnih sustava prvenstveno potrebno upoznati se s pravnim sustavima, a zatim je od velike važnosti i suradnja Roma i neroma u svakoj državi u kojoj obitavaju Romi. Nedostatak upoznatosti neroma s običajnim pravnim sustavom Roma ne smanjuje važnost funkcionalnog sustava koji postoji više tisuća godina. Proučavajući suvremenu literaturu vidljive su intencije proučavanja *Krisi*, a time i romskog običajnog prava. Smatramo da su informacije površne, nepotpune, a i velikim dijelom netočne što pokazuje da je romsko običajno pravo relativno neistraženo područje, što ovaj rad čini još važnijim. Takve informacije utječu na nedostatnu upoznatost pravnih stručnjaka s romskim običajnim pravom i sustavom rješavanja povreda običajnog prava. U svakom slučaju pozdravljamo interes za običajnim pravnim sustavom Roma, ali smatramo da nam je dužnost upozoriti akademsku zajednicu na kompetentnost izvora saznanja koje koriste u svojim radovima. Teško je i nezahvalno predviđati što donosi budućnost, ali smatramo da je od presudnog značaja, barem za smanjivanje recidivizma i stope kriminala Roma, suradnja sa neromima koji imaju na raspolaganju državni aparat prisile. Prestanak “odbojnosti” prema Romima i onome što je romsko može biti obostrano korisno za Rome i za nerome.

8. LITERATURA

1. Bayer, Vladimir. Kazneno procesno pravo: odabrana poglavlja, Knjiga 2: Povijesni razvoj kaznenog procesnog prava. Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Sektor kadrovskih, pravnih i obrazovnih poslova, Zagreb, 1995.
2. Cvitanović, Leo. Svrha kažnjavanja u suvremenom kaznenom pravu. Hrvatsko udruženje za kaznenopravne znanosti i praksu, Zagreb, 1999. (monografija).
3. Horvatić, Željko; Derenčinović, Davor; Cvitanović, Leo; Kazneno pravo - opći dio I (kazneno pravo i kazneni zakon); Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2016.
4. Horvatić, Željko; Derenčinović, Davor; Cvitanović, Leo; Kazneno pravo - opći dio II (kazneno djelo i kaznenopravne sankcije), Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu 2017.
5. Jaramaz Reskušić, Ivana. Kaznenopravni sustav u antičkom Rimu, Hrvatsko Udruženje za kaznene znanosti i praksu, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, 2003.
6. Krapac, Davor i suradnici; Kazneno procesno pravo, Institucije, knjiga I., VIII. izmijenjeno i dopunjeno izdanje; Narodne novine, 2020.
7. Mažuranić, Vladimir. Prinosi za pravno-povijesni rječnik I, JAZU, Zagreb 1908.-1922., repr. Informator, Zagreb, 1975.
8. Morgan, Lewis H.: Ancient Society - Research in the Lines of Human Progress from Savagery through Barbarism to Civilization, Charles H. Kerr & Company Co-operative, Chicago 1877; Drevno društvo - istraživanja čovekovog razvoja od divljaštva i varvarstva do civilizacije, prijevod Krstić, dr. Đ., Prosveta, Beograd, 1981.
9. Parson, Talcott: Societies Evolutionary and Comparative Perspectives; The System of Modern Societies, Prentice-Hall, Inc. Englewood Cliffs, New Jersey; 1971., 1977.; Društva, prijevod Grbin, V.; Raos, P., August Cesarec, Zagreb, 1991.
10. Triva, Siniša; Dika, Mihajlo: Građansko parnično procesno pravo, VII. izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Zagreb: Narodne novine 2004.

11. Triva, Siniša; Uzelac, Alan. Hrvatsko arbitražno pravo; hrvatsko arbitražno pravo – povijesni razvoj i temeljna načela, Zagreb: Narodne novine, 2007.
12. WeyrauchWalter O.; Gypsy Law: Romani Legal Traditions and Culture, University of California Press, 2001.

*

13. Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, (Narodne novine, MU, br. 6/99). <https://www.zakon.hr/z/364/%28Europska%29-Konvencija-za-zaštitu-ljudskih-prava-i-temeljnih-sloboda>.
14. Opća deklaracija o pravima čovjeka, Ujedinjeni narodi, 1948., https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/src2.pdf.
15. Ustav Republike Hrvatske (Narodne Novine br. 56/90, 135/97, 08/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 05/14).
16. Zakon o parničnom postupku (Službeni list SFRJ br. 4/77, 36/77, 36/80, 6/80, 69/82, 43/82, 58/84, 74/87, 57/89, 20/90, 27/90, 35/91, Narodne novine br. 53/91, 91/92, 112/99, 129/00, 88/01, 117/03, 88/05, 02/07, 96/08, 84/08, 123/08, 57/11, 148/11, 25/13, 89/14, 70/19, 80/22, 114/22).

MREŽNI IZVORI:

1. *Biannual scientific review, Križi*, mrežno izdanje, <https://e-križi.gr/en/križi-judgement-and-crisis/>.
2. Čanković, Tomislav. Kristijanizacija Slavena kao istraživački problem, Filozofski fakultet u Zagrebu, Odsjek za povijest, pregledni rad. Mrežno izdanje 2018.g., <https://hrcak.srce.hr/file/360193>.
3. Dragičević Prtenjača, Marta. "SPOREDNA NOVČANA KAZNA U HRVATSKOM KAZNENOM PRAVU I PRAKSI - s posebnim osvrtom na njezino izricanje u postupcima koji su vođeni za kazneno djelo primanja mita." Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu, vol. 23, br. 1, 2016, str. 59-92. <https://hrcak.srce.hr/165805>.
4. Horvat, Jasna; Marković, Suzana; Kuleš, Maja. Tehnike prikupljanja podataka Ekonomski vjesnik br. 1 i 2 (13), 2000.g., mrežno izdanje. <https://hrcak.srce.hr/file/294952>.

5. Hrvatska enciklopedija: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., mrežno izdanje, <https://enciklopedija.hr>.
6. Hrvatski jezični portal, projekt nakladničke kuće Znanje i Srca, globiti, 2006., <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=o-nama>.
7. Levitski zakonik, online Biblija, Kršćanska sadašnjost, <https://biblija.ks.hr/levitski-zakonik/24?line=20>.
8. Maršavelski, Aleksandar i Korenljija Ivanušić. "Restorativna pravda u kaznenopravnoj teoriji i praksi." Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu, vol. 28, br. 2, 2021, str. 473-505. <https://doi.org/10.54070/hlj.28.2.10>.
9. Marushiakova, Elena; Popov, Vesselin. The Gypsy Court in Eastern Europe, Romani Studies, 2007., mrežno izdanje. https://www.academia.edu/24936301/The_Gypsy_Court_in_Eastern_Europe.
10. Novoselec, Petar. "SUDSKA PRAKSA: 1. Visina dnevnog iznosa. Sporedna novčana kazna." Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu, vol. 24, br. 2, 2017, str. 717-721. <https://hrcak.srce.hr/196308>.
11. Struna, Hrvatsko strukovno nazivlje, <http://struna.ihjj.hr/naziv/restorativna-pravda/50638/#naziv>.
12. W. Halwachs, Dieter; Romani Language, factsheets on Romani Language: general introduction, Romani-Project Graz, <https://rm.coe.int/factsheets-on-romani-language-0-0-general-introduction/1680aac459>.
13. *WordSense, Dictionary, Synonyms, word origin & meanings, Κρίνω*, mrežno izdanje, https://www.wordsense.eu/κρίνω/#Ancient_Greek.

INTERVJU:

Podatci dobiveni provođenjem intervjua sa sudionicima postupka i osobama koje imaju saznanja o *Krisi*, a koje su željele ostati anonimne.